

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Katedra bohemistiky

***Zápisky z podzemí Pavla Zajíčka a
Celý život Jana Zábrany***
(srovnávací analýza)

*(Zápisky z podzemí by Pavel Zajíček and Celý život
by Jan Zábrana)*
(comparative analysis)

Magisterská diplomová práce
Tereza Pánková

Studijní obor: česká filologie – anglická filologie
Vedoucí diplomové práce: Mgr. Petr Komenda, Ph.D.

Olomouc
2019

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a použila jsem pouze literaturu uvedenou v přiloženém seznamu.

V Olomouci dne:

Podpis:

Poděkování

Děkuji Mgr. Petru Komendovi, Ph.D. za cenné rady, vlídný přístup, za odborné vedení práce a za čas, který mi při psaní mé diplomové práce věnoval.

Obsah

1	Úvod.....	5
2	Žánrová analýza.....	8
2.1	Autenticita a stylizace.....	8
2.2	Otázka času.....	11
2.3	Kulturní vs. osobní paměť.....	13
2.4	<i>Celý život</i> Jana Zábrany.....	17
2.5	Zápisky z podzemí Pavla Zajíčka.....	19
2.6	Srovnání.....	20
3	Lingvistická a stylistická analýza.....	22
3.1	Přítomnost čtenáře.....	22
3.2	Dichotomie já – oni a pozice svědka.....	24
3.3	Jazyk a ideologie.....	27
3.4	Mluvenost vs psanost.....	30
3.4.1	Grafické prostředky.....	33
3.4.2	Expresivita.....	34
3.4.3	Vulgarismy.....	37
3.5	Fragmentace.....	38
3.6	Spojování výpovědí.....	40
3.7	Spontaneita zápisů.....	42
3.8	Čas.....	45
3.9	Srovnání.....	47
4	Tematická analýza.....	49
4.1	Tematická roztříštěnost.....	51
4.2	Čas.....	52
4.3	Jedinec nebo celá generace?.....	54
4.4	Postoj vnitřního exilu vs. pozice undergroundu.....	56
4.5	Srovnání.....	59
5	Závěr.....	60
6	Anotace.....	63
7	Resumé.....	64
8	Literatura.....	66

1 Úvod

*„jasnost každého okamžiku je znamením cesty vpřed
především se nebát vyslovit cokoli - o čem víš, že
chceš a že je třeba vyslovit
kdo si chce navočkovat nám zvířecí instinkt strachu -
aby člověk ve svůj život bojoval hole jako ztřeštěnej dravec“¹*

V ukázce, jež pochází z díla *Zápisky z podzemí*, autor výstižně vyslovuje právě to, co považuji za stěžejní společný rys dvou děl, která budou hlavním předmětem analýzy v mé diplomové práci. Tvůrci těchto děl jsou Pavel Zajíček a Jan Zábrana, autoři, jejichž životní i spisovatelské cesty jsou sice velice rozdílné, ale zároveň mají také hodně společného. Jedním z rysů podobnosti, jež ve velké míře formoval jejich literární práci, je nesouhlas s oficiální sférou v druhé polovině 20. století. Oba autoři měli s totalitním režimem špatné zkušenosti. Domnívám se, že úvodní ukázkou je velice výstižně vyjádřeno ovzduší 70. let, jež je hlavním jádrem obou analyzovaných děl – *Zápisky z podzemí* a *Celý život*. Oba autoři rovněž váže dohromady touha vyslovit nahlas své myšlenky, pocity a dojmy v době, kdy každý názor lišící se od předem schválené normy byl považován za buřičský a protizákonný. Jak Pavel Zajíček, tak i Jan Zábrana si své myšlenky zapisují velice otevřeně a bez zábran, čemuž je nakloněna oblast dokumentární literatury, jíž bude v této práci věnována pozornost.

Z výroku Pierra Nory „O paměti se tolik mluví jen proto, že jí žádná není.“² vyplývá, že na konci dvacátého století se začíná v mnoha oborech zkoumat nový fenomén – fenomén paměti. Dle Nory dochází zhruba od 70. let 20. století ke krizi historie a dějinnosti. Proti historii, která představuje to, co už není, se

¹ ZAJÍČEK, Pavel. *Zápisky z podzemí: (1973-1980)*. Vyd. 1. Praha: Torst, 2002, s. 196.

² NORA, Pierre. „Mezi pamětí a historií. Problematika míst.“ In: *Politika paměti : antologie francouzských společenských věd* / Praha : Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, 1998 s. 7.

začíná stavět paměť, jež je reprezentována životem a živými lidmi, kteří neustále vzpomínají i zapomínají. Pierre Nora se ve své práci *Mezi pamětí a historií* zaměřuje především na západní země (zvláště na Francii), já se však domnívám, že tato problematizace dějin a samotný fenomén paměti, jehož rozkvět počínající v 90. letech zmiňuje také Assmannová³, se neodehrává pouze na Západě, ale také v českých zemích, v odlišných ideologických podmínkách. Z hlediska stále se rozvíjejícího fenoménu paměti je důležité sledovat rozličné cesty tohoto vývoje a zaměřit se na různé způsoby přístupu k paměti. Tyto přístupy bych chtěla demonstrovat na dvou již zmíněných dílech – *Celém životě* a *Zápisích z podzemí* – jejichž autoři ukazují, jak odlišně může fungovat paměť ve vývoji evropské moderny.

Tomuto fenoménu paměti se v českém prostředí věnoval například již Tomáš Kubíček. Jeho studie „Obrana paměti“ představuje odrazový můstek především pro první část mé práce, v níž se budu soustředit na žánrovou analýzu. Kubíček se detailně zaměřil na kategorii času, obecně se zabýval převážně žánrovým vymezením deníku, paměti či korespondence a rovněž se snažil vymezit hranice fikční literatury. Avšak i přes důkladnou analýzu se věnoval pouze dílčím fenoménům, které nejsou propojeny s dalšími možnými faktory. Mou snahou je uchopit tento fenomén šířeji a skrze analýzu žánru, tématu, jazyka a stylu provést komparaci děl, která byla napsána autory, z nichž jeden psal z pozice spisovatele šedé zóny a druhý z pozice undergroundu. Mým cílem je uchopit jednotlivé komponenty a provést komplexní analýzu, jenž povede k většímu osvětlení fenoménu paměti v literatuře.

Impulsem k napsání této práce byly rovněž tituly a podtituly obou děl. Zábranův *Celý život* má v podtitulu uvedeno „Výbor z deníků 1948 / 1984 a dílo Pavla Zajíčka má své žánrové vymezení přímo v názvu *Zápisky z podzemí*. Zápisková literatura mě velmi zaujala, neboť jsem se domnívala, stejně jako Jiří Cieslar, že žánr deníku zahrnuje široké pole žánrů a že jím lze snadno pokrýt i *Zápisky z podzemí*. Je tomu ale skutečně tak?

³ ASSMANN, Aleida. *Prostory vzpomínání: podoby a proměny kulturní paměti*. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, 2018, 482 s.

Dalším cílem mé diplomové práce je tedy prozkoumat žánr deníku a žánr zápisků za pomoci děl Jana Zábrany a Pavla Zajíčka a zjistit, zda se dají *Zápisky z podzemí* označit jako deník či nikoliv a zda je či není možné tyto dva literární žánry zaměňovat. V první části práce se věnuji žánrové analýze, v rámci které bude prozkoumána otázka autenticity a stylizace stejně jako rozlišení osobní a kulturní paměti, což považuji za klíčový bod své práce. V druhé části, jenž je zaměřena na lingvistickou a stylistickou analýzu vybraných děl, bude kladen důraz na autora v pozici svědka a také na přítomnost čtenáře v textu. Analyzován bude také jazyk oficiální sféry, jež využívají oba autoři. Pozornost bude věnována i rozlišení mluvenosti a psanosti, což je rovněž důležité měřítko pro porovnání obou textů. Třetí a poslední částí mé diplomové práce je tematická analýza, jejíž součástí bude rozlišení Zajíčkovy pozice undergroundu a Zábranovy obranné pozice vnitřního exilu.

2 Žánrová analýza

První část diplomové práce bude věnována žánrovému vymezení deníku a zápisků a jejich následnému srovnání, stejně jako i analýze konkrétních děl Jana Zábrany (*Celý život*) a Pavla Zajíčka (*Zápisky z podzemí*). Budou srovnány nejrůznější přístupy k žánru deníku a zápisků. Každý z autorů zabývající se tímto typem literatury totiž ve své studii či ve svém díle jednak vyzdvihuje jiné charakteristické rysy zmíněných žánrů a jednak se snaží zodpovědět některé z otázek, kterých žánr deníku nastoluje vskutku mnoho. Výchozí studií a zároveň klíčovým problémem při zkoumání rozdílů mezi deníkem a zápisky je práce Tomáše Kubíčka s názvem „Obrana paměti“, zabývající se kromě jiného také deníkovým žánrem. Důraz bude kladen především na rozlišení kulturní a osobní paměti a jedním ze styčných bodů k dosažení tohoto cíle bude otázka autenticity a stylizace.

2.1 Autenticita a stylizace

Zásadní otázkou, která rezonuje v odborné literatuře zabývající se deníkovým žánrem, je otázka autenticity či naopak stylizace, která dále dělí žánry na ty, jež jsou součástí dokumentární literatury, a ty, které naopak patří do literatury fikční. Linie mezi autenticitou a fikcí není přesně určitelná a podle Kubíčka není ani zdaleka tak důležitá, jak by se zdálo. Sám však podotýká, že důraz na autenticitu svědectví je základem mnoha děl českých autorů 70. let 20. století. Ve studii „Obrana paměti“ je upozorněno na napětí mezi deníkem jako literárním artefaktem a deníkem jako historickým materiálem. „Na rozdíl od fikční literatury se deník na skutečnost přímo odvolává, je na ní založen a sám sebe její pomocí verifikuje...“⁴

Kubíček nazývá prvky, které určují, zda je dílo na lince mezi autenticitou a fikcí blíže jednomu či druhému pólu, tzv. atributy čtenářské situace. Mezi ně řadí například ohled na čtenáře, což je rozhodující při posouzení míry

⁴ KUBÍČEK, Tomáš: „Obrana paměti. Čas a skutečnost v české literatuře sedmdesátých let, jejich povaha a důsledky aneb Co způsobuje narativ.“ In: *Česká literatura*. Roč. 52, rok 2004, č. 3, s. 328.

stylizovanosti v deníkovém žánru. U Zábrany je v 70. letech v kontrastu se Zajíčkem přítomnost čtenáře zřetelná. Zajíček necítí potřebu nic v textu podrobněji komentovat či čtenářům dokonce vysvětlovat, zatímco Zábrana se o to občas pokouší, jak je zřejmé z ukázky.

„Papouškují je jako znaky, ale uvědomil si někdo, jaký pravý význam mají názvy posledních knih Šklovského? Odyseus napíná luk... Proč asi? No přece, aby zabil nehodné ženichy... Umění napíná luk, aby zabilo ty nehodné, kteří se jej v tomto století pokoušeli zmocnit, aby se znova stalo uměním, aby znova patřilo zákonitému muži... Vraťte míč do hry!...“⁵

Stejně jako ohled na čtenáře, také časté užívání analepsí je jedna ze strategií směřovaná ke čtenáři. Tuto strategii v *Zápiscích z podzemí* nelze najít. Zajíček se soustředí na přítomný okamžik, nesnaží se podat informace o své minulosti jako Zábrana. Čím více atributů čtenářské situace je možné v díle najít, tím více je dílo stylizováno a obsahuje méně autentistních prvků. Přestože deníky Jana Zábrany bývají označovány za dílo typické svým svědeckým charakterem a snahou zobrazit hrůzy totalitního režimu, a tudíž ve velké míře autentické (pravé, hodnověrné), je také ukázkou toho, jak zmiňuje Lubomír Machala v *Literárním bludišti*, že i v tomto druhu textu, jehož největší předností má být právě autenticita, je tato kvalita výrazně relativizovaná jednak subjektivním hodnocením okolí a osob a jednak v Zábranově případě i pravděpodobně chybějícími částmi deníků.⁶

V *Encyklopedii literárních žánrů* je deník charakterizován jako „chronologicky řazené, zpravidla datované osobní záznamy, pořizované v krátkých intervalech a bez časového odstupu“.⁷ Je zde zdůrazněna příslušnost deníku do oblasti dokumentární literatury, což znamená, že se primárně nejedná o fikci, ale naopak důraz je kladen na autentičnost sebevyjádření. Mezi další charakteristiky deníku, které autoři hesla považovali za důležité, patří mimo jiné

⁵ ZÁBRANA, Jan. *Celý život: výbor z deníků 1948/1984*. Vyd. 3. Praha: Torst, 2001, s. 400.

⁶ MACHALA, Lubomír. *Literární bludiště: bilance polistopadové prózy*. Praha: Nakladatelství Brána, 2001, s. 35–36.

⁷ MOCNÁ, D.; PETERKA, J. a kol.: *Encyklopedie literárních žánrů*. Litomyšl, Paseka 2004, s. 98.

také jeho autokomunikační charakter, chronologický princip a v oblasti tématu tzv. aktuálně prožívané drama lidské existence⁸.

Jedním z autorů, kteří se zabývali deníkem a autenticitní linií literatury, je Petr A. Bílek. Ve svém příspěvku „Možnosti „JÁ“: Autenticita, autobiografie, autor(ský obraz)“ se zamýšlí nad tím, co se vlastně s literaturou o „já“ v posledním století stalo. Vypořádává se s typem literárního i neliterárního deníku a dochází k závěru, že právě „v oné kompozičně-žánrové nestabilitě lze snad také spatřovat jednu z příčin fascinace deníkem a autobiografií obecně v našem století.“⁹ Chybějící norma a vymezení žánru deníku způsobuje to, že každé nové dílo tohoto typu posouvá deníkový žánr trochu jinam. Bílek vyzdvihuje argumenty Paula de Mana, který tvrdí, že je třeba rozlišit autora textu a autora v textu. Jakýkoli autobiografický žánr podle něj totiž nenabízí pouze sérii historických událostí, ale také sérii pokusů a úsilí psát, napsat či sepsat.¹⁰ Deník i paměti jsou podle Bílka autobiografické žánry, které jsou založeny na rekonstrukci určité individuální zkušenosti. Liší se mírou odstupu od této zkušenosti a rozsahem. Deníky a ostatní žánry této autobiografické literatury se mohou pohybovat na ose od fiktivních až po ty „autenticitní“, mezi něž zahrnuje Bílek i Jana Zábranu. Psáním o sobě autor textu ztrácí svoje „já“ a nutně dochází ke stylizaci. Tématem autobiografické literatury je tedy psaní o „já“, nikoli „já“ samotné.¹¹ Autenticitu jako takovou není tedy možno nikdy postihnout, „já“ ve všech autobiografických textech, tedy i v denících, bude vždy někdo jiný. Jediná autorova možnost podle Bílka, jak být sebou samým, je nepsat vůbec.

Jiří Cieslar, jehož, jak uvádí v knize *Hlas deníku*, žánr deníku vždy fascinoval, vnímá deník jako podstatný výraz moderní sebereflexe.¹² Jedna z kapitol, které se zabývají autory, jimž byla vždy společná tzv. „deníková vnímavost“, je věnována i Janu Zábranovi, který se deníkovým zápisům věnoval od roku 1948 až do smrti v roce 1984. Přestože se Cieslar tak úplně nezajímá

⁸ MOCNÁ, D.; PETERKA, J. a kol.: *Encyklopedie literárních žánrů*. Litomyšl, Paseka 2004, s. 98.

⁹ BÍLEK, Petr A.: „Možnosti „JÁ“: Autenticita, autobiografie, autor(ský obraz).“ In: *Tvar*, rok 1996, č. 14, s. 8.

¹⁰ *Ibidem* s. 9.

¹¹ *Ibidem* s. 9.

¹² CIESLAR, Jiří. *Hlas deníku*. Vyd. 1. Praha: Torst, 2002, s. 5.

o žánrové vymezení deníku, zmiňuje v průběhu některé z jeho důležitých a někdy trochu paradoxních rysů. V podobném duchu jako Bílek píše, že „s pravostí deníku není v rozporu i jeho mystifikační rys: autor (Zábrana) jej většinou vyhledával v okamžicích stesku, bolesti, rozhořčení, ‚temné‘ koncentrace – ze Zábrany, vyhlášeného společníka, zkušeného bavitele a ve všem prožívaném outsiderství i velmi privilegovaného překladatele, tu poznáváme takřka výhradně jeho neveřejnou – hořkou, pečlivě skrývanou, soudcovskou tvář.“¹³ A tedy lze „bílkovskými“ slovy říci, že autor, který píše text, nikdy nebude stejným autorem v textu, i přesto, že mají totožné jméno, vždy se do něj bude pouze stylizovat.

Jak z Bílkových, tak i z Cieslarových stanovisek tedy vyplývá, že deníkový žánr je žánr, ve kterém se píšící musí nutně stylizovat, neboť autor na papíře nikdy nebude ta samá entita jako ve skutečnosti. Přesto všechno je ale třeba říci, že budeme-li se pohybovat na ose od autenticitní po fikční literaturu, bude Zábrana řazen i přes jistou míru stylizace k linii autenticitní. Stejně tak se domnívám, že i *Zápisky z podzemí* Pavla Zajíčka patří k této linii literatury. Zajíček nepočítá při svém psaní se čtenářem, velká většina užitého času v jeho díle s minimálními výjimkami míří do přítomného okamžiku. Nedochozí u něj téměř k žádné stylizaci, píše výhradně pro svou potřebu, neboť na nikoho jiného nejsou brány žádné ohledy.

2.2 Otázka času

Shledávám zajímavým, že přestože se téměř ve všech odborných zdrojích, ze kterých bylo pro tuto práci čerpáno, autoři shodnou na tom, že žánrově lze *Celý život* zařadit k žánru deníku, jediný Cieslar upozorňuje, že již od prvních zápisů Jan Zábrana spíše vzpomíná, ba dokonce později vzpomínky skoro dominují. Tento rys je bližší spíše žánru paměti než žánru deníku.

Od deníku se paměti odlišují především užitým časem vyprávění. Zatímco deník je psán především v přítomném čase, u paměti je užíváno času minulého. Dle *Encyklopedie literárních žánrů* jsou paměti „vzpomínkové vyprávění zaměřené především na prostředí a osobnosti, které autor poznal, a na události,

¹³ CIESLAR, Jiří. *Hlas deníku*. Vyd. 1. Praha: Torst, 2002, s. 340–341.

jichž byl svědkem.“¹⁴ Autor paměti se snaží především o objektivní podání událostí, což stojí v protikladu proti žánru deníku, v němž jde především o subjektivitu. V pamětech je rovněž předem počítáno se čtenářem, což se v deníku často neděje, neboť tam se jedná o využití intimního prostoru. Co je ovšem nezpochybnitelné, a tedy to považují za rozhodující faktor při určování žánru *Celého života*, je slovy Kubíčka to, že: „Deník zachycuje spíše „já“ v aktuálním čase, paměti pak zpřítomňují „já“ v dějinách.“¹⁵

Lze tedy shrnout, že deníky se ve většině zaměřují na zachycení současnosti a přítomného okamžiku. Mohou sice obsahovat i střípky toho, co už bylo, avšak i tyto zápisky se v deníku určitým způsobem vážou k přítomnosti a tak je tomu i v případě Jana Zábrany. „Deníkové“ rysy v tomto díle převažují, a proto je *Celý život*, jak se domnívám, správně řazen právě k tomuto žánru.

Nejen deník, ale také zápisky směřují použitím času především do současnosti. Jak již ale bylo nastíněno, v určitých momentech se v obou dílech dostávají autoři do minulosti, prezentují své vzpomínky. Naprosto rozdílný je však způsob této prezentace. Zatímco u Zábrany se vzpomínky na minulost, jež jsou především ke konci díla dosti časté, nevymykají z logických souvislostí, vždy jsou jasně časově ohraničené a tím zapadají do lineárního a uspořádaného podání oněch událostí, u Zajíčka hraje nejdůležitější roli asociace. Prezentuje asociální řetězce, které ho napadají při aktu psaní, čímž příliš nedbá logického včlenění vzpomínek do přítomného prožívání. Linearita pro Pavla Zajíčka není důležitá. Proud vědomí, jehož při psaní využívá, způsobuje, že vzpomínky jsou do textu integrovány tak, že často nejsou od přítomnosti rozeznatelné. Například při popisu očekávání dalšího jara vzpomíná autor na jaro o rok dříve:

¹⁴ MOCNÁ, D.; PETERKA, J. a kol.: *Encyklopedie literárních žánrů*. Litomyšl, Paseka 2004, s. 436.

¹⁵ KUBÍČEK, Tomáš: „Obrana paměti. Čas a skutečnost v české literatuře sedmdesátých let, jejich povaha a důsledky aneb Co způsobuje narativ.“ In: *Česká literatura*. Roč. 52, rok 2004, č. 3, s. 327.

„Zrody jara - Mařenice 76 - pukání sněžných ploch, jako když puká tělo, které se třese a mění. (mařenickej chameleón proměn-zvratů, neviditelnej ve svý životnosti, v jaký se zjevoval, až se STYK přetrh a nastalo postupný MIZENÍ..)“¹⁶

Sám Zajíček ale v textu píše: „*POHYB jako pohybující se obraz nevtáče se dozadu! stojí tam MINULOST!*“¹⁷ Tento výrok trefně vyjadřuje, o co Zajíčkovi v zápiscích jde především. Jde o to zachytit v čase bez větší logiky či uspořádanosti přítomnost a uchovat si tak svoji paměť pro vlastní potřebu.

2.3 Kulturní vs. osobní paměť

Kubíček uvádí svou studii slovy: „V žádném jiném období české literatury nežli právě v sedmdesátých letech nezní tak mnohohlasě potřeba vydat svědectví. Stvrdit své Já v ubíhajícím čase. (...) A jedinou obranou proti nepaměti je nastolení paměti.“¹⁸ Pro rozlišení žánru deníku a žánru zápisků je stěžejní rozdíl mezi onou kulturní pamětí, jenž je čtenářům prezentována v *Celém životě*, a pamětí osobní, která je v *Zápiscích z podzemí* pro vymezení žánru nezpochybnitelně nejdůležitějším rysem.

S ohledem na mou snahu rozlišit od sebe paměť kulturní a paměť osobní, ilustrované na příkladech textů Jana Zábrany a Pavla Zajíčka, je důležité uvést jeden rys deníkového žánru, který se podle autorů *Encyklopedie literárních žánrů* aktualizoval v průběhu 20. století, a tím je dokumentárnost. V souladu s Kubíčkem autoři tvrdí, že je akcentován svědecký charakter a reportážní věcnost, stejně jako i stále narůstající otevřenost, se kterou se autoři vyjadřují k (nejen) společenským tématům. To je typické především pro autory, jež byli společensky izolovaní a pro něž bylo vedení deníku umělecky i lidsky doslova sebezáchovným aktem.¹⁹ Lze říci, že právě tato dokumentárnost a svědecký charakter dohromady vytváří základ pro kulturní paměť, v jejímž duchu byl

¹⁶ ZAJÍČEK, Pavel. *Zápisky z podzemí: (1973-1980)*. Vyd. 1. Praha: Torst, 2002, s. 150.

¹⁷ Ibidem s. 164.

¹⁸ KUBÍČEK, Tomáš: „Obrana paměti. Čas a skutečnost v české literatuře sedmdesátých let, jejich povaha a důsledky aneb Co způsobuje narativ.“ In: *Česká literatura*. Roč. 52, rok 2004, č. 3, s. 325.

¹⁹ Ibidem s. 101.

Zábranův *Celý život* napsán. S tímto postojem by však nesouhlasil autor souboru esejů s názvem *Svědomy slov*, Elias Canetti, jenž zdůrazňuje, že deníky psané „pro někoho“ jsou falešné. V úvodní poznámce ke své knize autor zdůrazňuje, že možná některým čtenářům přijde zvláštní spojení takových námětů jako je například Kafka a Konfucius, hirošimská katastrofa nebo psaní deníků či vznik románu, o kterých v knize pojednává. Vzápětí ale dodává, že o věci neslučitelné jde jen na první pohled, neboť v 2. pol. 20. století již veřejné a privátní děje nelze od sebe oddělovat, prostupují se navzájem.²⁰ Tato charakteristika naprosto přesně vystihuje styl, jakým byl napsán Zábranův *Celý život*, v němž rovněž není možno zcela oddělit osobní a kulturní sféru. Canetti dále vysvětluje, že hlavním důvodem k vedení deníku je uklidnění. Existují totiž věci, které nemůžeme kvůli ostychu říci nikomu jinému, není však dobré je v sobě dusit. Deník ale také slouží k tomu, abychom všechny své dojmy, zážitky, pocity či nápady soustavně nemuseli přenášet na další osoby, neboť by se jejich množstvím mohli zalknout. V deníku podle autora promlouváme hlavně sami k sobě. Existují také deníky, při jejichž psaní si autor představuje posluchačstvo, ty však Canetti, jak již bylo zmíněno, nazývá falešnými. Přestože i takovéto deníky mohou mít svou hodnotu, jejich autoři jednoduše podvádí.²¹ Jedním z rysů deníku je, že v něm vedeme dialog sami se sebou. Obracíme se k našemu fiktivnímu Já, které sice bedlivě naslouchá, na druhou stranu ale může být dosti zlomyslné, neboť i ono zná všechny detaily a všechny nepřesnosti, kterých by se snad autor deníku mohl dopustit. Pro Canettiho je deník, v němž není veden takovýto dialog, naprosto bezcenným.²² Pozoruhodné tedy je, že jak Kubíček, tak autoři hesla v *Encyklopedii* akcentují u deníku právě svědecký charakter a dokumentárnost, což je v rozporu s Canettiho vnímáním, neboť je-li v deníku brán ohled na adresáta nebo je-li akcentován onen svědecký charakter, nemá pro Canettiho deník žádný smysl.

V době komunistického režimu v Československu nebyl Zábranův deník ojedinelou prací tohoto typu. Autoři, kteří neměli jinou možnost tvůrčí komunikace, se uchýlili k žánru deníku jako k místu, kde je možné vést dialog se

²⁰ CANETTI, Elias. *Svědomy slov*. Praha, Torst 1992, s. 7.

²¹ *Ibidem* s. 58.

²² *Ibidem* s. 60–61.

sebou samým. Takovéto deníky se posléze pro další generace stávaly svědectvím o nesvobodě a hrůzných podmínkách.²³ Nejen u Zábrany je tedy možné pozorovat záznam oné kulturní paměti. Mezi další autory píšící v podobném duchu patří například Ivan Diviš. Ani v jeho *Teorii spolehlivosti* se primárně nejedná o vlastní sebereflexi, jako spíše o zprostředkování svědectví o životě tvůrce.²⁴ Jak Kubíček velice výmluvně poznamenává: „Paměť, k níž se odvolávají tyto texty (Divišův, Zábranův), je sice opřena o vnímající individuum, současně jej však přesahuje, protože takovýto jedinec stanovuje sám sebe jako souřadnici procesů mnohem rozsáhlejších, vpravdě nadindividuálních.“²⁵

Protipól kulturní paměti, kterou představuje Zábranův *Celý život*, tvoří Zajíčkovy *Zápisky z podzemí*. O zápiskové literatuře a žánru zápisků či zápisníků nebylo v minulosti napsáno tolik jako o hojně diskutovaném žánru deníku. Jedním z autorů, který zápiskovou literaturu ve svém díle zmiňuje, je Elias Canetti. Záměrem jednoho z jeho esejů v knize *Svědění slov* bylo poskytnout informace o funkci deníků. Dříve, než k tomu však přikročil, uvedl: „...chtěl bych vyčlenit, co k této problematice neřadím. Rozlišuji mezi poznámkami, zápisníky a vlastními deníky.“²⁶

Vysvětlení zápiskové literatury u Canettiho předchází přirovnání takového způsobu psaní ke kalendáři. Kalendář totiž nikdy nekončí, pokračuje pořád dál a nedá se zastavit. Každý z nás má právo takovýto kalendář zaplnit, neboť každý z nás je středobodem světa. Pokud dny, které míjejí, označíme několika slovy či písmeny, stane se takovýto kalendář jedinečným a nikým nezczitelným. Každý den v kalendáři tak získává svou vlastní historii. Pro Canettiho zápisníky byly a jsou zárodkem skutečných deníků.²⁷ Zatímco mnozí autoři od sebe tyto dva žánry neodtrhují, Canetti je dle svých slov přísně rozlišuje. Píše: „Do zápisníků, což jsou téměř vždy malé kalendáře, si poznamenávám jen

²³ KUBÍČEK, Tomáš: „Obrana paměti. Čas a skutečnost v české literatuře sedmdesátých let, jejich povaha a důsledky aneb Co způsobuje narativ.“ In: *Česká literatura*. Roč. 52, rok 2004, č. 3, s. 330.

²⁴ Ibidem s. 332.

²⁵ Ibidem s. 335.

²⁶ CANETTI, Elias. *Svědění slov*. Praha, Torst 1992, s. 55.

²⁷ Ibidem s. 56.

zcela v krátkosti, co se mne obzvláště týká nebo co mne uspokojuje. Stojí zde jména vzácných lidí, s nimiž jsem byl spřízněn tělem i duší a díky kterým jsem byl s to žít dny následující. (...) potom jsou to dny nápadů, které na mne prší jako meče, jež se mi zanořují do těla (...) Je to všechno popsáno jen třemi čtyřmi slovy, podstatná jsou jména, jde o den, kdy se do mého života vepsaly nové věci, noví lidé nebo kdy se znovu ohlásilo něco zmizelého v nějaké dosud neznámé podobě.²⁸

Takovéto zápisky slouží pouze pro vlastní potřebu, nikomu jinému do nich slovy Canettiho nic není. Čte-li je někdo jiný, pravděpodobně je ani nepochopí a přijdou mu nezajímavé. Nejsou psány pro žádné nadosobní účely, nepředstavují svědectví a postrádají onu dokumentárnost, která je pro Zábranu tak charakteristická. Oproti kulturní paměti jdou po ose autorovy osobní paměti. Je však zřejmé, že tento žánr nemá k žánru deníku úplně daleko. Podle Canettiho do deníku tento žánr přechází ve chvíli, kdy se s těmito zápisky začne člověk/autor konfrontovat a vypořádávat. V takovém případě už spisovatel vstupuje do sféry deníku.²⁹

Klíčovou otázkou zůstává, jak se osobní paměť podílí na utváření oné kulturní paměti. Zaměříme-li se na text Jana Zábrany, lze říci, že ani u něj se nejedná čistě o zobrazení kulturní paměti. I v *Celém životě* je využívána osobní paměť, avšak co ji odlišuje od té v textu Pavla Zajíčka, je fakt, že je naprosto podřízena právě paměti kulturní/historické. Zábrana se v díle opírá o vnějškové faktory, tedy události, které se opravdu staly, a tyto události jsou zcela nadřazeny osobnímu vývoji, jenž byl jimi značně ovlivněn. Proto si také Zábrana znovu vybavuje již uplynulé události, řadí je chronologicky za sebou a dává je do souvislosti s přítomností. Opakem jsou Zajíčkovy *Zápisky z podzemí*, kde hlavním a dominantním principem psaní je asociace. Zajíček si nevybavuje dávné děje, ani se nerozpomíná na věci, které se udály, pracuje s asociacními řetězci, jež jsou důkazem právě využívání osobní paměti pro autorovy vlastní účely.

²⁸ CANETTI, Elias. *Svědomí slov*. Praha, Torst 1992, s. 57–58.

²⁹ *Ibidem* s. 58.

2.4 *Celý život Jana Zábrany*

V souladu s *Encyklopedií literárních žánrů* se domnívám, že je možné označit *Celý život* za deník. Zábranovy zápisy jsou datovány a řazeny chronologicky za sebou. Tyto zápisy jsou pořízeny v krátkých intervalech, nemají mezi sebou větší časové prodlevy. I přesto, že se podle *Encyklopedie* žánr deníku vyznačuje také nulovým časovým odstupem, v *Celém životě* lze najít mnoho pasáží, ve kterých autor vzpomíná na padesátá léta. Tyto zápisy ale nepřevažují, a proto není možné dílo řadit k žánru pamětí, ve kterých je časový odstup od událostí jedním ze základních rysů.

Velice výrazný je dokumentární charakter *Celého života*, což je podle *Encyklopedie* podstatným rysem deníkového žánru. Ve 20. století se totiž deníky stávají mnohem otevřenější, a to v nejrůznějších oblastech. Zábrana ve svém díle zcela otevřeně kritizuje politickou situaci za komunistické nadvlády v Československu. Velice často byly deníky ve 20. století psány autory, kteří neměli jiné publikační možnosti, psali tedy pouze „do šuplíku“, což je ale pro deník přirozená komunikační situace. Ve stejné situaci se ocitl i Jan Zábrana. Z hlediska této práce je však zajímavějším důvodem pro psaní deníků osamění, a to především v souvislosti se Zábranou, pro něhož deník představoval krajní možnost sebevyjádření. Dalším pro tuto práci relevantním důvodem pro psaní deníku je rovněž sebeobhajoba a vymezování se vůči okolí, což stejně jako osamění mohlo být pro Zábranu impulsem k napsání *Celého života*. „V deníku je možné si vyřídit své nenávisti a křivdy. Zesměšnit ty, kteří se jinak zesměšnění brání. Spílat těm, kterým jinak nemůže být spíláno. Tedy vypsát ze sebe nespravedlnosti, kterých se vůči mně svět dopustil.“³⁰ U Zábranových deníků lze také vycítit, že důraz je kladen na již zmíněný svědecký charakter celého díla, neboť ne jednou je v textu napsáno, že autor doufá v předání svých zážitků a zkušeností s režimem dalším generacím.

Do kontrastu s dokumentárností je u Jana Zábrany dána jeho subjektivní konfese. Nedočkáme se u něj pouze věcné informovanosti a pravdivého zachycení

³⁰ KUBÍČEK, Tomáš: „Obrana paměti. Čas a skutečnost v české literatuře sedmdesátých let, jejich povaha a důsledky aneb Co způsobuje narativ.“ In: *Česká literatura*. Roč. 52, rok 2004, č. 3, s. 329.

skutečnosti a holých faktů, ale také subjektivního hodnocení a nejrozmanitějších projevů interpretace událostí. Jeden z jeho záznamů například začíná přemítáním o dívce Lídě, pokračuje obecnou úvahou o rozdílné mentalitě chlapců a dívek a končí zprávou o tom, že Arabové v Palestině vítězí a židovské ztráty rostou.³¹ Z dalších paradoxů, jimiž se zabývala Hoffmannová a jež dohromady charakterizují deníkový žánr, lze u Zábranova textu uvést vztah mezi intencionalitou a neintencionalitou. Na jedné straně autor autenticky a spontánně zaznamenává životní události, na té druhé se však stylizuje a předpokládá, že jeho deníky by mohly být jednoho dne vydány. Poslední paradox, jež považují za zajímavý vzhledem k žánrovému vymezení *Celého života*, je vztah mezi jedním textem a celou koláží textů. Jedná se v analyzovaném deníku o jedno nebo o druhé? Opět lze říci, že jde o paradoxní spojení obou možností. Deník Jana Zábrany představuje jeden text, jenž je dohromady tvořen mnoha texty, citáty, aluzemi, aforismy, odposlechy, novinovými články apod.

Kubičková studie je důležitá, chceme-li dokázat, že Zábranův *Celý život* může být opravdu žánrově vymezen jako deník. Čemu Kubiček věnuje u deníku značnou pozornost, je celkový důvod pro jeho psaní. Tímto hlavním důvodem je sebepoznání a v případě Zábrany také již zmíněné osamění, sebeobhajoba a vymezování se vůči okolí (v Zábranově případě vůči režimu). Přestože jeho počáteční zápisy jsou euforické a dokumentují Zábranovo šťastné období, v 50. letech, v době, kdy režim tolik křivdil jemu i jeho rodině, se charakter zápisů začíná proměňovat a v 70. letech už jsou otevřeně plné zloby a nenávisti k oficiální sféře a jejím představitelům. Deník se tedy stává místem, kde může Zábrana odhalit své pocity a bez skrývání napsat, co cítí, aniž by se musel někomu svěřovat či s někým mluvit.

Všechny výše zmíněné rysy, jež je možné vysledovat v analyzovaném díle Jana Zábrany, napovídají, že *Celý život* vskutku lze žánrově poměrně přesně vymezit, a to jako deník.

³¹ HOFFMANNOVÁ, Jana: „Paradoxy deníkové a memoárové literatury.“ In: Tvar, roč. 6, č. 20, rok 1995, s. 1.

2.5 Zápisky z podzemí Pavla Zajíčka

Canettiho přirovnání ke kalendáři zdá se býti v případě Pavla Zajíčka velice trefné. Zajíček si zapisuje proto, aby sám pro sebe uchoval vlastní historii. Zajíčkova volba stylu zapisování sestávající z mnoha grafických značek, téměř žádné interpunkce, přerušovaných a nedokončených vět a také jeho nezohledňování adresáta, spontaneita či fragmentace naznačují, že autor původně neměl v úmyslu své zápisky vydat a že byly opravdu pořizovány jen pro vlastní potřebu. Zajíček v úvodu *Zápisů z podzemí* píše: „*Před několika lety mě navštívil Viktor Stoilov z nakladatelství Torst a nabídl mi, že by vydal moje psaní ze sedmdesátých let. Řekl jsem tenkrát NE, protože jsem se nechtěl otáčet dozadu, do nějakýho cizího života, kterež nepoznávám. Viktor S. řekl, že nabídka platí i do budoucna, a tak jsme se rozešli. Po nějakém čase jsem se mu sám ozval s tím, že moje původní NE se proměnilo v A PROČ NE? - a dal jsem svolení k tomu, aby ty SLOVA-SLOVA vyšly.*“³² Zajíček tedy původně na vydání svých zápisů zřejmě vůbec nepomýšlel.

Nejen Zábřana, ale také Pavel Zajíček datuje své zápisky. Jeho datace jsou ovšem poněkud svéráznější. Některé z nich zní například takto: půl června, ÚNOR 76, březen nebo JARO 74. Ne všechna data jdou chronologicky po sobě, většina však ano. V některých částech *Zápisů z podzemí* si autor zapisoval každý den, v jiných zapisoval například i s půlměsíční prodlevou. To souvisí s faktem, že na rozdíl od *Celého života* nebylo v *Zápisích z podzemí* očividně počítáno se čtenářem, a proto jsou jednotlivé zápisy datovány tak, aby je později pochopil hlavně sám pisatel, který si chce uchovat svou vlastní osobní paměť.

Zápisník je podle Canettiho psán primárně pro vlastní potřebu. I Pavel Zajíček píše, aby si později mohl své pocity vybavit. Silný autokomunikační charakter jen posiluje fakt, že pokud čte autorovy zápisky někdo cizí, pravděpodobně jim nikdy do všech detailů neporozumí. Rozsáhlá fragmentace, časté využívání nominalizace a také dlouhé asociační řetězce spolu s deformací syntaxe dělají ze Zajíčkových *Zápisů z podzemí* text, ve kterém může zůstat význam některých zápisů, čte-li je někdo jiný než autor sám, lehce zamlžený

³² ZAJÍČEK, Pavel. *Zápisky z podzemí: (1973-1980)*. Vyd. 1. Praha: Torst, 2002, s.7.

2.6 Srovnání

V první kapitole jsme se pokusili o vymezení základních bodů žánru deníku a žánru zápisků. Jak ale říká Jana Hoffmanová ve svém příspěvku *Paradoxy deníkové a memoárové literatury*, tento typ literatury se dnes vyznačuje tak extrémní individuálností a žánrovou a stylovou nevyhraněností, že je téměř nemožné pro něj zformulovat jakoukoliv jednotící charakteristiku, což je také důvodem, proč deníkový žánr nazývá literaturou paradoxů.³³ Mezi paradoxy, které Hoffmanová jmenuje, jsou kromě rozdílů v dikci, žánrového synkretismu, vztahu autorova života a jeho díla, intencionality a neintencionality také paradox monologičnosti vs. dialogičnosti a již výše zmíněné paradoxní spojení subjektivní konfese autora a dokumentárnosti, které jsou z hlediska této práce nejzajímavější. Autor deníku se totiž mnohdy nezaměřuje pouze na sebe, přestože sebevyjádření a sebehodnocení jsou podstatou tohoto žánru, ale často je v textu zakódovaná také dialogická povaha. U Jana Zábrany se jedná především o to, že bere v potaz potenciálního čtenáře a v nemálo případech se sám staví na jeho úroveň, do pozice svědka.

Právě tato dialogická povaha je pro srovnání *Celého života a Zápisků z podzemí* velice důležitá. Lze říci, že obě díla se na ose, jejíž dva konce tvoří autenticita a fikce, pohybují u linie autenticitní. I přesto ale, jak tvrdí Bílek, je-li literatura „o sobě“ napsána, vždy nezbytně dochází ke stylizaci. Srovnají-li se texty Zajíčka a Zábrany, je zřejmé, že u Jana Zábrany dochází ke stylizaci v mnohem vyšší míře než u Pavla Zajíčka. Důkazem toho je ohled na čtenáře, na nějž je v textu brán zřetel, a také početné analepse, které jsou dle Kubíčka rovněž výraznou strategií orientovanou na čtenáře. Zajíček tuto stylizaci odbourává, v textu nejsou k nalezení žádné důkazy o tom, že by autor počítal se čtenářem, či se na něj dokonce obracel.

Při srovnání kategorie času v obou dílech lze dojít k závěru, že zatímco Zábrana se sice soustředí na přítomnost, dochází u něj k poměrně častým vhledům do minulosti, jimiž se snaží ozřejmit nejrůznější situace a podat tak čtenáři ucelený příběh. Události jsou prezentovány tak, jak šly za sebou v čase, lineárnost

³³ HOFFMANNOVÁ, Jana: „Paradoxy deníkové a memoárové literatury.“ In: *Tvar*, roč. 6, č. 20, rok 1995, s. 1 a 4.

a uspořádanost v Zábranově případě hraje velkou roli. Tento přístup je pochopitelný, zváží-li se fakt, že autor předem počítal se čtenářem, neboť chtěl předat důkaz o utrpení, jehož se jemu a jeho rodině dostalo, dalším generacím. Oproti tomuto přístupu stojí v kontrastu záměr Pavla Zajíčka, jenž se primárně soustředí ve svých zápiscích na přítomný okamžik a nic jiného. Dojde-li v jeho textu ke vzpomínání či rychlému pohledu do minulosti, stává se tak jen prostřednictvím asociačního řetězce tvořeného asociacemi, kterým dává autor naprostý průchod.

Všechny poznatky, ke kterým jsme v první části práce došli a které jsou nezbytné pro oddělení žánru deníku od žánru zápisků, vedou k rozlišení osobní a kulturní paměti. Zatímco Zajíček se z pozice undergroundu snaží odtrhnout své zápisky od soudobé kultury, soustředí se jen na sebe a popouští uzdu svému vědomí, Zábrana se snaží o pravý opak. Kubíčkovými slovy: „Osobní tu má až příliš blízko k nadosobnímu. V tomto smyslu nejsou Zábranovy deníky skutečným intimním deníkem každodennosti. Stávají se spíše poselstvím, dopisem v láhvi.“³⁴ Lze tedy shrnout, že společně s mírou stylizace a ohledem na čtenáře, otázkou času a svědeckým charakterem textu, jež naznačují uplatnění kulturní paměti, je možné označit *Celý život* za deník. A naopak s ohledem na zaměření se na svou osobu, na přítomný okamžik, na vlastní svérázný způsob zápisu je nutno oddělit *Zápisky z podzemí* od deníku a přiřadit je k vlastnímu žánru – žánru zápisků.

³⁴ KUBÍČEK, Tomáš: „Obrana paměti. Čas a skutečnost v české literatuře sedmdesátých let, jejich povaha a důsledky aneb Co způsobuje narativ.“ In: *Česká literatura*. Roč. 52, rok 2004, č. 3, s.332.

3 Lingvistická a stylistická analýza

V druhé části diplomové práce bude provedena praktická analýza obou děl za účelem nalezení společných rysů či naopak odlišností, které by prokázaly, že Zábranův *Celý život* a Zajičkovy *Zápisky z podzemí* nelze přiřadit k jednomu žánru. Důraz bude kladen především na prvky, jež rozlišují osobní paměť od kulturní (kolektivní), a rovněž na pozici svědka a přítomnost čtenáře, což považují za jedny z nejdůležitějších znaků při snaze odlišit od sebe žánr deníku a žánr zápisků.

3.1 Přítomnost čtenáře

Po roce 1948 došlo v literatuře k nucené izolaci autora od čtenáře. Podmínky k vydávání literárních děl byly velmi špatné, ne-li žádné. Mnoho starších autorů trpělo zásahy cenzury, jejich knihy byly stahovány z oběhu, mladší autoři pak neměli vůbec příležitost se v literárních kruzích etablovat. V totalitním režimu byl narušen trojúhelník vztahů mezi autorem, dílem a čtenářem, jenž představuje komunikativní funkci literatury. Izolace od čtenáře se samozřejmě odráží v samotném způsobu psaní, což může mít jak negativní, tak pozitivní důsledky. Na jednu stranu může dílo působit velmi sebestředně, na druhou stranu se však autor vyhne nebezpečí podřizovat své dílo zcela vkusu publika. Absence čtenáře často vede k tomu, že autor své texty koncipuje jako fragmentární, nehotové nebo zdánlivě neliterární.³⁵

V souvislosti s izolací autora od čtenáře lze najít v *Celém životě* a v *Zápiscích z podzemí* jisté odlišnosti. Jan Zábrana v šedesátých letech píše: „*Snaha o komunikaci: víra v eventuálního posluchače nebo čtenáře, prostě zájemce, znamená hodnotu samu o sobě. Toto gesto nabídnutí je humanistické gesto a nad ně není už nic důležité.*“³⁶ Autor tedy počítá s potenciálním čtenářem, k němuž se také občas obrací:

³⁵ ZAND, Gertraude. *Totální realismus a trapná poezie: česká neoficiální literatura 1948-1953*.

Vyd. 1. Brno: Host, 2002, s. 38–39.

³⁶ *Ibidem* s. 38.

„■ *A tak nakonec připouštím to, o čem jsem nikdy nechtěl ani uvažovat; obskurita toho mimo nás, co ví dřív, než my víme, co rozhodlo dřív než my, dřív než jsme vyručkovali po té nesnadné hrazdě uvědomění si sebe sama, své situace ve světě. A tak: jsme marionety? Co je to, co ví, co vědělo předem? Bůh?*“³⁷

„■ *vidět, jak jejich (moje, tvoje) dny končí noci*“³⁸

„■ *To, že se z nás ze všech vytrvale snaží udělat nemyslicí, nesrovnávající, nehodnotící a nesoudná hovada namísto lidí – hovada, která se nikdy neodváží zeptat, proč to či ono musí být tak, a ne jinak, která se mlčky a bez protestu smíří s tím, že musí o bílém tvrdit, že je to černé, a o černém, že je to bílé...*“³⁹

Zatímco u Jana Zábrany zůstávají čtenáři, byť jen fiktivní, v povědomí autora, ba dokonce se autor často stává jedním z nich, jedním z lidu, u Pavla Zajíčka není čtenář, tedy adresát, vůbec zohledněn. Pokud by byl na adresáta brán zřetel, bylo by nutné zasadit útržky zápisků do kontextu a především by bylo nezbytné aplikovat prostředky koherence, které zajišťují to, že čtenář může bez potíží text číst a vnímat. Mezi takovéto prostředky patří např. spojovací výrazy či zájmena, která pomáhají text zcelovat, jasné členění a řazení myšlenek a vět tak, aby na sebe logicky navazovaly. Zatímco Zábrana si adresáta připouští, Zajíček v textu komunikuje především sám se sebou a obrací se k sobě. Dokladem tohoto tvrzení je časté sebeoslovení, které je výrazným autokomunikačním rysem jeho zápisků.

„*miluju eště?*

moje držení ---snaha po dosažení „solného sloupu okamžiku“ počátek ---konec --- konec ---počátek“⁴⁰

„*Zdály se ti sny? Ne → zdály se mně břemena, kameny, úzkost. Budu žít ve velkých městech. V rozporech opojnosti a hledání.*

³⁷ ZÁBRANA, Jan. *Celý život: výbor z deníků 1948/1984*. Vyd. 3. Praha: Torst, 2001, s. 206.

³⁸ Ibidem s. 329.

³⁹ Ibidem s. 267.

⁴⁰ ZAJÍČEK, Pavel. *Zápisky z podzemí: (1973-1980)*. Vyd. 1. Praha: Torst, 2002, s. 213.

*(Když neobalíš se neproniknutelnou
mlhou a rány se rozevíraj pálej.)*

*Nevim...(nechci?)...DEJCHAM.*⁴¹

Součástí *Zápisů z podzemí* je i část nazvaná *Dopisy*, ve které jsou otištěny Zajíčkovy dopisy adresované především ženě Marii a dceři Michalce. Některé z nich jsou uvedeny oslovením, jiné se zase prolínají tak, že dva dopisy různým lidem jsou odděleny pouze lomítky nebo pomlčkami. Jedná se o dopisy, u nichž se většinou dají odhadnout adresáti.⁴² Pisatel se v nich ale často zaměřuje sám na sebe, zprostředkovává svůj svět, popisuje své dojmy a duševní rozpoložení. Proto se spíše než o rozmluvu dvou lidí jedná o zpověď či sebevypověď, čímž je výrazně posílen autokomunikační rys textu. Co je tedy od deníků naprosto odlišuje, je jejich funkce. Proč byly napsány a posléze také zařazeny do *Zápisů z podzemí*? Důvodem je především potřeba si dané věci zapsat, neboť je to nezbytné pro uchování autorovy osobní paměti. Originály dopisů byly pravděpodobně doručeny adresátům, avšak právě nutnost uchovat si tyto odeslané informace je to, co potvrzuje zápisový ráz zkoumaného textu. Díky lomítkům a pomlčkám je možno říci, že zápisník funguje spíše jako „pořadač“, který zakládá informace nezbytné k zachování osobní paměti Pavla Zajíčka.

3.2 Dichotomie já – oni a pozice svědka

Vnímání adresáta oproti jeho absenci, práce s kontextem a koherenčními prostředky oproti naprosté rezignaci na ně, komunikace se čtenářem oproti autokomunikaci. To a další protikladné rysy nasvědčují faktu, že žánr deníku a žánr zápisů nelze ztotožňovat. Jestliže Pavel Zajíček píše sám pro sebe, Jan Zábrana píše, aby svědčil.

Výrazný rozdíl mezi textem Jana Zábrany a Pavla Zajíčka spočívá ve vymezení dichotomie já – oni. Jiří Trávníček nachází onu dichotomii v 50.

⁴¹ ZAJÍČEK, Pavel. *Zápisky z podzemí: (1973-1980)*. Vyd. 1. Praha: Torst, 2002, s. 311–312.

⁴² HOFFMANNOVÁ, Jana et al. *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Vydání první. Praha: Academia, 2016, s. 84.

letech u více autorů, každý se však vymezuje vůči někomu jinému. Například zájmenem „oni“ u Jana Zahradníčka je odkazováno k lidem a jedincům, kteří odmítají Boha a s nimiž tedy nemůže navázat společnou řeč. Jeho „oni“ je vyjádřením despektu, odstupu, ale také lítosti. Podobné vymezení lze nalézt rovněž u Bohuslava Reynka. Jiří Kolář obdobně jako také Zbyněk Havlíček neurčitým „oni“ odkazuje k průměrným, stádním lidem.

Jan Zábrana vymezení já – oni uplatňuje nejen ve své poezii, ale velmi výrazně i ve svých deníkových záznamech. Podle Trávníčka Zábrana ve své poezii „situuje „je“ do role těch, kdo „nám“ uloupili dějiny a po způsobu barbarů si v této chvíli vychutnávají své vítězství. (...) Patří „jim“ sice přítomnost, „nám“ pak jenom už minulost, tj. onen čas, než se zmocnili dějin, ale pokud jde o budoucnost, pak v ní se stejně všechno srovná.“⁴³ V *Celém životě* pak Zábrana vztah k „nim“ snad ještě vyostřuje a dává tak najevo svou nenávist k „nim“, k vládnoucím lidem, k režimu. Na jedné straně u Zábrany stojí jeho osobní snahy, osobní pocity, křivda, jež byla spáchána na něm a jeho rodině, a do opozice proti tomuto jsou postaveni nositelé komunistické ideologie. Touto dichotomií vyjadřuje nepochopení, bolest a zradu, tedy pocity, které v něm přetrvávají již od 50. let.

„Kdo jiný než vy by měl líp vědět, kolik klášterů zavřeli, zničili (...), mnichy rozehnali a pozavírali, knihovnu vyházeli z oken na nádvoří (...), kdo jiný by tohle měl vědět líp než vy a nenaletět jim, nedat se ošálit tím, že – ani ne jako kompenzaci, ale jako kouřovou clonu toho, jací byli a jací jsou – dali jeden svatojiřský klášter „zrenovovat“ – kdo jiný by tohle měl vědět a nepodléhat jejich prolhanému propagandistickému autoobrazu.“⁴⁴

Oproti Janu Zábranovi má vymezení já – oni Pavla Zajíčka jiný charakter a nehraje až tak důležitou a výraznou roli. Postoj podobný Zajíčkově lze najít také v poezii Egona Bondyho. Zajíčkovy zápisky mají určité shodné rysy s jeho konceptem totálního realismu, jenž je založen na pravdivém zobrazení reality 50. let. Ani jeden z autorů nezaujímá onen konfrontační postoj, který lze najít u

⁴³ TRÁVNÍČEK, Jiří. „Oni“ (K české poezii počátku 50. let). *Tvar*. 2000, 11(14), s. 4.

⁴⁴ ZÁBRANA, Jan. *Celý život: výbor z deníků 1948/1984*. Vyd. 3. Praha: Torst, 2001, s. 601–602.

Jana Zábrany či například u Jana Zahradníčka. Jejich reflexe je čtenáři předložena autorem, jenž stojí v jakési neosobní či neutrální pozici. Ani Zajíček, ani Bondy neříkají, co je špatné či dobré, pouze kladou útržky vnitřní a vnější reality vedle sebe, propojují osobní světy s vnější realitou (viz ukázka).

„Dostal jsem také něco jiného, takže 30. srpna začíná naše souzení, ale o tom nic víc než že jsem rád a že ZNÁM -- DEN.

Vybavoval jsem si Studenou – hrad: kamenný obrubník, sklo, palandy, mnoho tvorů všech velikostí a stáří, Michalčinejch 5 let na tyto zemi, Javořici..“⁴⁵

Značně problematické je však u Zábrany samotné chápání pojmu „já“. Autor totiž ne vždy používá první osobu jednotného čísla, jak se u deníků dá očekávat, naopak velmi často píše v neurčité formě infinitivu. U těchto tvarů sloves nelze určit, zda se jedná o minulost, přítomnost či budoucnost, a stejně tak je neurčitá osoba i slovesný způsob. Podle Gertraude Zandové tedy otázkou zůstává, kdo zde vlastně mluví. Cieslar u Zábrany dochází k závěru, „že je mluvčím mrtvých. Že je tu v zastoupení těch, které režim nevyhlášeně zranil či usmýkal až k smrti.“⁴⁶ Zábrana přestal používat „já“ pro oslovení sebe sama, ale začal používat oslovení „ty“. Stejnou funkci mají v jeho textech i infinitivy, které neoslovují pouze autora, ale jsou jimi označeni i všichni ostatní – „já“ i „oni“. Nemluví tedy pouze k sobě a za sebe, ale oslovuje všechny a mluví i za ně.

„■ chodit na promoce, chodit na kremace... smrt a svatba podobá se jako faccia facce“⁴⁷

Autorův subjekt není aktérem, nejedná, ale pouze přihlíží jako svědek, což navazuje na poetiku Skupiny 42, s níž se Zábrana seznámil na konci čtyřicátých let. Ve srovnání se Zábranou se Pavel Zajíček do pozice svědka rozhodně nestaví. Neotáčí se ke čtenáři ani k společnosti, pouze si zaznamenává své pocity, poznámky, vše, co ho zrovna napadne. Právě tato Zábranova pozice svědka je tím, co výrazně odlišuje žánr deníku a zápisků.

⁴⁵ ZAJÍČEK, Pavel. *Zápisky z podzemí: (1973-1980)*. Vyd. 1. Praha: Torst, 2002, s. 116.

⁴⁶ CIESLAR, Jiří. *Hlas deníku*. Vyd. 1. Praha: Torst, 2002, s. 341.

⁴⁷ ZÁBRANA, Jan. *Celý život: výbor z deníků 1948/1984*. Vyd. 3. Praha: Torst, 2001, s. 333.

Vzhledem k pozici, do jaké se staví Jan Zábřana, pozice svědka, je vhodné rozlišit dvě řečové funkce, a to funkci expresivní, jež je orientovaná na mluvčího, a funkci referenční neboli denotativní, jež se vztahuje ke skutečnostem. Funkce denotativní je velice výrazná právě u Jana Zábřany, neboť ten tematizuje každodenní zkušenost, čemuž odpovídá také forma deníku, kterou si zvolil. Jako vypravěč však nestojí v centru dění, ba právě naopak si vybírá spíše pozici nezúčastněného pozorovatele. Oproti Zábřanovi si Zajíček vybírá jiný způsob vyjádření, a to takový, jež Zandová nazvala „záznamem existence“. Říká: „Z autorova hlediska funguje každý text jako možnost vyjádřit se, a to zvláště v situaci, kdy je jakákoliv jiná forma projevu nemožná. V životních podmínkách totalitního státu nabízí útočiště právě literatura, jako jeden z mála svobodných prostorů (...) V textech je stále více zřetelná přítomnost autora, který hledá odpovědi na otázky týkající se vlastní existence ve stavu vnějšího ohrožení. Psaní se tak proměňuje v předpoklad existence.“⁴⁸

3.3 Jazyk a ideologie

Vzhledem k tomu, že zkoumané texty Pavla Zajíčka a Jana Zábřany vznikaly v době, kdy český stát byl pod nadvládou komunistů, považují za zajímavé prozkoumat, jakým způsobem je jazyk zmíněných textů ovlivněn onou totalitní demagogií. Podle Tomáše Váni, jenž se ve své knize *Jazyk a totalitarismus* kromě jiného opírá i o Deutschovu teorii komunikace, byl totiž jedním z fenoménů, který se sebou totalitární režimy přinesly, i specifický jazyk, kterého využívaly k vytváření masové společnosti. Proto v těchto režimech dochází často k transformování jazyka a jeho zneužívání pro potřeby politické moci.⁴⁹ Je důležité zdůraznit, že jazyk a komunikace jsou jedněmi z neúčinnějších nástrojů, kterými režimy uchovávají svou moc.

Jedním ze způsobů, jakým tohoto výsledku totalitární režimy dosahují, je zneužití arbitrárnosti jazykového znaku. Komunikace je možná a bezproblémová

⁴⁸ ZAND, Gertraude. *Totální realismus a trapná poezie: česká neoficiální literatura 1948-1953*. Vyd. 1. Brno: Host, 2002, s. 58.

⁴⁹ VÁŇA, Tomáš. *Jazyk a totalitarismus*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2013, s. 5.

v případě, kdy u uživatelů jazyka dojde ke konsensu. Jako příklad uvádí Petr Váňa slovo *dům*. U materiálních jsovcen je mnohem jednodušší se shodnout na tom, jakým označením budeme označované označovat. U abstraktních konceptů (např. slovo *domov*) nemusí být vymezení významu jednoznačné. A právě zde se nachází prostor pro případné zneužití jazyka. Totalitní jazyk tedy zachovává formu konceptu, ale mění jeho podstatu, zachovává staré pojmy, ale mění jejich významy na nové.⁵⁰

Základní charakteristikou totalitárního jazyka je jeho jednoduchost. Jsou vytvářena jednoznačná hesla, o nichž není nutno přemýšlet. Jasně jsou definovány kategorie dobra a zla, typické je černobílé vidění reality – vše je buď kladné nebo záporné. Slovům jsou dány nové významy, které se stávají stereotypními. Vyskytují se neustále tytéž významotvorné výrazy, které se staly alfou a omegou komunistického jazyka. Jsou jimi například třídní boj, beztřídní společnost, boj za mír, imperialismus, budování, pokrok, socialismus a další.⁵¹ Rozšíření tohoto zideologizovaného jazyka však znamená, že ti, kdo jej neužívají, se ocitají mimo společnost. Dochází ke vzniku nekonformních skupin, které nerozumí systému a jsou z něj postupně vyloučeny.⁵² Zhroucení komunistické moci a tím tedy celého systému pak tento ideologický jazyk nejen archaizovalo, ale učinilo jej z hlediska běžné, neexpertní komunikace takřka nesrozumitelným.⁵³

Právě díky užívaným jazykovým prostředkům bylo za totality možné snadno určit politické a společenské postavení jejich uživatelů. Tento režimní jazyk byl ale také často ironizován a karikován, a to hlavně v dílech protirežimních autorů. Domnívám se, že mezi spisovatele, kteří si ve velké míře pohrávají s ironií a karikaturou, patří právě Pavel Zajíček a jeho *Zápisky z podzemí*. V Zajíčkových zápiscích jsou často použita frekventovaná slova

⁵⁰ VÁŇA, Tomáš. *Jazyk a totalitarismus*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2013, s. 69.

⁵¹ ČERMÁK, František, CVRČEK, Václav a SCHMIEDTOVÁ, Věra. *Slovník komunistické totality*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2010, s. 14.

⁵² VÁŇA, Tomáš. *Jazyk a totalitarismus*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2013, s. 84–86.

⁵³ ČERMÁK, František, CVRČEK, Václav a SCHMIEDTOVÁ, Věra. *Slovník komunistické totality*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2010, s. 15.

totalitní doby, která jsou zasazena do jiného kontextu, a jsou tedy prostředkem ironizování nejen onoho totalitárního jazyka, ale zesměšňují celý politický systém doby.

Při srovnávání Zajíčkova textu s hesly ve *Slovníku komunistické totality*, jenž je založen na výzkumu korpusových dat, byly zjištěny mnohé shody. Jednotlivá slova jsou však u Zajíčka užita tak, že z nich vyplývá autorovo opovrhování komunistickým systémem. Jedním z hesel je například „revoluce“. Zatímco v totalitárním jazyce byla revoluce slovem, jenž bylo užíváno ve spojeních jako proletářská revoluce, Říjnová revoluce, socialistická revoluce nebo únorová revoluce, a bylo tedy používáno v souvislostech s vážnými a důležitými tématy doby, u Zajíčka je slovo ironizováno a je jím vyjádřen odpor k systému.

*„spim-sedim-dejcham v „revolučním pokoji“: jak ho nazval čuñas
revoluce je mi vzdálená – blízkéj je mi bordel – věci lítaj – padaj kam padaj –
formujou se“⁵⁴*

Stejně tak si autor hraje například se slovem „duch“ nebo „boj“. Je obecně známo, že komunistický režim nebyl nakloněn křesťanství ani jiným náboženstvím, což je opět „zajíčkovským“ způsobem zdůrazněno v textu.

*„ducha nemůžou zničit ani amputovat – duch vody – duch prahy – duch zvuků –
duch blbosti – hry na mazlavý duchovno – **vyD U CHlo** – cesty JABLONNÝ –
PASEKY čuñas si podříz motorovou pilou koleno – salám si naříz kabát – čvrtky
v heřmanický hospodě – otázky?: **nejstě ňáká sekta? nejste teplý? vy věříte
v boha? n e n i . nevěřte. je jenom to co vidíte.**“⁵⁵*

Pavel Zajíček ironizuje jazyk komunistické ideologie stejně tak, jako to před ním provedl již např. Egon Bondy či Jan Hanč. Egon Bondy se ve spojitosti s ironií jazyka zapsal do literárního povědomí mimo jiné svým konceptem totálního realismu. Za neustálé relativizace hodnot a nepřetržitého užívání totalitárního jazyka dosáhl Bondy podobného jazykového účinku jako Zajíček.

Stejně analýze jazyka byl podroben i *Celý život* Jana Zábrany. Autorova „Disiecta membra“ jsou komunistickými hesly a frázemi doslova proseta. Avšak

⁵⁴ ZAJÍČEK, Pavel. *Zápisky z podzemí: (1973-1980)*. Vyd. 1. Praha: Torst, 2002, s. 48.

⁵⁵ Ibidem s. 81.

při porovnání se Zajíčkovými zápisky shledávám u Zábrany ironii pro běžného čtenáře mnohem snadněji čitelnou a rozpoznatelnou.

„■ *Zen buddhismus = buddhismus s lidskou tváří.*“⁵⁶

„■ *Stařec o dvou berlách
těžko zleze Gerlach.
Taktěž Jakub Deml
stěží zboří Kreml.*“⁵⁷

Podobně jako Zajíček si i Jan Zábrana v některých případech pomůže grafickými prostředky, jimiž zdůrazní ironický podtext.

„*Vždyť ji na to místo dosadila STRANA, zastává je s vědomím STRANY. Proti tomu se nelze odvolat, jakékoli námitky jsou bezvýsledné, a nechce-li se člověk nadobro zničit, i nepřipustné. A čas, jeden krátký život utíká...*“⁵⁸

V části věnované jazyku a ideologii bylo poukázáno na to, že v tomto bodě, týkající se totalitárního jazyka, se oba autoři shodují v jeho častém ironizování a karikování. Zatímco Zajíček v tomto modu píše všechny své zápisky z let 1973–1980, u Zábrany je tomu jinak. Jeho deníky z let 1948/1949 nevykazují téměř žádné známky ironie či parodování totalitárního jazyka, na rozdíl od jeho pozdějších zápisů z let 1970–1984, kde, pokud se zaměříme na ideologii, lze najít podobné jazykové rysy jako v textu Pavla Zajíčka.

3.4 Mluvenost vs psanost

Tato část diplomové práce je opřena především o poznatky z publikace Jany Hoffmanové a spol. *Stylistika mluvené a psané češtiny* (2017). Autoři publikace zdůrazňují a neustále přihlížejí k napětí, které se vytváří mezi mluveností a psaností, jako k stylovému faktoru, jenž determinuje stylovou podobu textu. I v případech autorů Pavla Zajíčka a Jana Zábrany je zmíněné napětí zřejmým a důležitým faktorem utvářejícím celkový dojem z textu. I přesto,

⁵⁶ ZÁBRANA, Jan. *Celý život: výbor z deníků 1948/1984*. Vyd. 3. Praha: Torst, 2001, s. 542.

⁵⁷ *Ibidem* s. 543.

⁵⁸ *Ibidem* s. 377.

že ve *Stylistice mluvené a psané češtiny* autoři, co se týká propojení mluvenosti a psanosti, míří spíše k textům vznikajícím v současnosti či v posledních dvou desetiletích, domnívám se, že pro analyzovaná díla Zajíčka a Zábrany lze některé z jejich postřehů rovněž použít.

Lingvistická i stylistická analýza Zajíčkových *Zápisů z podzemí* odhaluje velké množství jazykových a stylových zvláštností a odchylek, které nejsou u psaných mainstreamových textů ze 70. let minulého století běžně k nalezení. Autor využívá mnoho lingvistických prostředků, které text na první pohled od ostatních odlišují.

„naše pokusy o žití JINAK budou v nejbližším čase zadupány – nepříjemný svrbění kůže a žaludku a duše – totalitní systémy nesnesou skupinky „poblouznilců“ – jejich „učení“ může zasáhnout masy novějších lidí – mařeny z mařenic ← ← → nebezpečný sou lidi sami o sobě – nebezpečný sou sny těchto lidí – nebezpečný je jejich nezáměr vo hmotný statky tohoto světa – mařeny z mařenic – stačí nepatrná stopa jinosti – nepatrná stopa nezachytitelnosti – (hrad ostroh 1973) – pusto je ve městě: jeremiáš – hudba – co se to odkrývá v záplavě zvuků? – brány pekla? – brány nebe? – pekelněnebeskou směs zvuků uložíme do kamenného chlázku -PP- ohnivej keř plápolající svym dřevěným nehořícím ohněm...“⁵⁹

Velice výrazným rysem Zajíčkových *Zápisů z podzemí* je rozbití syntaktické stavby věty, které spolu s dalšími znaky přibližuje styl tohoto textu ke stylu běžné každodenní komunikace, jenž je užíván především v mluvené sféře. Jedním z těchto znaků je častá nominalizace výpovědí a s tím související nejasné hranice vět a výpovědních celků, což je rys charakteristický pro mluvenou syntax. Pro tuto oblast je rovněž příznačné i volné řazení asociací a jednoduché konstrukce ve větách.

*„noc vírů → nejprve → ještě v počátku noci →
probuzení v jezeru krve + slz atd. → šedá stěna
domu po návratu → větve stromů →
jejich noční stíny →*

⁵⁹ ZAJÍČEK, Pavel. *Zápisů z podzemí: (1973-1980)*. Vyd. 1. Praha: Torst, 2002, s. 80.

*to vše v doteku před měsíčním úplňkem →
několik opakovaných návratů →*⁶⁰

Stejně rozbití syntaxe, velice volné asociační řetězení a chrlení promluvy, které nám jasně neohraničuje výpovědní celky, lze najít také v *Událostech* Jana Hanče. Mohlo by se zdát, že Hančovy *Události* svou formou tvoří jakýsi předstupeň Zajíčkových *Zápisů*. Zajíček Hančovo drobné narušení syntaxe (viz ukázka) dovádí do extrému.

„Román? Ne!

Poesii? Někdy, ale jen tolik, kolik je jí v životě. To je stěží pět procent.

Deník? Občas.

Zpověď? Jen aby nebyla exhibicionismem.

Lež? Asi tolik, co soli a pepře.

Dopisy? Kdyby je lidé nenechávali po šuplatech, kdyby existovalo listovní tajemství!

Literaturu? Pokud možno ne.

*Umění? Ano, umění umírat!*⁶¹

Rozdílná situace je k nalezení v *Celém životě* Jana Zábrany. Zatímco Zajíčkův styl téměř odpovídá spontánnímu mluvenému jazyku, styl Jana Zábrany má blíže k jazyku psanému. Jeho deníkové zápisy nejsou spontánním nepřipraveným projevem, ale právě naopak vykazují výrazné rysy promyšlenosti a připravenosti. Přestože v denících z let sedmdesátých lze najít jistou míru fragmentace, v porovnání s Pavlem Zajíčkem je zanedbatelná. I přes ono „rozbití“ textu lze stále rozpoznat věty a souvětí a díky neustálému užívání interpunkce je snadné se v textu orientovat. Oproti Zajíčkově dekontextualizaci, Zábrana svůj text do kontextu zasazuje, což čtenáři umožňuje pochopit význam. Také zmíněný rys kontextualizace lze ve větší míře najít v psaných textech než v mluveném projevu. Syntaktická stavba věty u Jana Zábrany je odlišná od textu Jana Zajíčka. Zábrana užívá komplexní rozvitá souvětí, v nichž je zachována správná syntax.

⁶⁰ ZAJÍČEK, Pavel. *Zápisky z podzemí: (1973-1980)*. Vyd. 1. Praha: Torst, 2002, s. 380.

⁶¹ HANČ, Jan. *Události*. Vydání páté, v tomto znění první. Praha: Torst, 2016, s. 208.

Nevynechává větné členy, buduje vztahy mezi jednotlivými větami tam, kde je Pavel Zajíček často nahrazuje šipkami či spojovníky nebo pomlčkami.

3.4.1 Grafické prostředky

Již na první pohled je znát, že Pavel Zajíček v nezvyklém množství využívá nejrozmanitějších grafických prostředků, které plní rozličné funkce. Velice často je využito kontrastu mezi malým a velkým písmem. Obecně vzato lze říci, že velká písmena jsou užitá v těch pasážích nebo jednotlivých slovech, která chce autor zdůraznit či je považuje za zásadní.

„Někde mezi leží POCHYBA... která je mozaikou slepenou z malých pochyb. POCHYBA, která tě dráždí, nenechává vyschnout studnu tvojí snahy; POCHYBA, která tě strhává do propastí, uvádí do bludiště – POCHYBA – pokušitel. POCHYBA, která tě jidášsky obejmě, aby tě posléze mohla zadusit; POCHYBA, která tě políbí, aby do tvého těla mohla vypustit JED – vzít ti veškerou chuť – udělat z tebe trosku nebo paralytika čekajícího na smrt.“⁶²

Stejný účel plní u Zajíčka také tučné písmo, jenž je v *Zápiscích z podzemí* rovněž hojně užíváno. Jsou jím psány nejen slova a fráze, ale dokonce i celé básně či textové úseky. Stejně jako velká písmena, tak i tučně zvýrazněné pasáže upoutávají na stránce čtenářův pohled vždy jako první, což, jak se domnívám, je v tomto případě spisovatelův záměr. Kromě různých druhů písma autor text prokládá i pomlčkami, šipkami a spojovníky. Zatímco v některých případech jsou šipky snadno odůvodnitelné, vyjadřují totiž kauzalitu, v dalších je jejich užití nejasné a může se zdát, že jejich význam spočívá pouze v grafickém ozvláštňení textu.

„Život chápanej jako neustálý čekání (na co? na explodující hovno?) → ten kdo naskáče do divokýho žhavýho živlu → bez toho → že by cokoliv očekával → a takto naplňuje poslání vlastního zániku.“⁶³

V *Zápiscích* jsou dosti nápadně použita také interpunkční znaménka, a to především vykřičníky, jejichž užitím je vyjádřena naléhavost výpovědi nebo rozčilení (viz ukázka). Avšak na rozdíl od vykřičníků a otazníků Zajíček téměř

⁶² ZAJÍČEK, Pavel. *Zápisky z podzemí: (1973-1980)*. Vyd. 1. Praha: Torst, 2002, s. 132.

⁶³ Ibidem s. 352.

nepoužívá tečky a čárky, místo nich se v textu často vyskytují právě pomlčky, šipky nebo spojovníky. Spojovníků a pomlček je někdy užito i více najednou, stejně jako lomítek, čímž autor opticky odděluje jeden zápis od druhého nebo jedno téma od tématu dalšího.

„*Neřvi! Je ČAS HLUCHOTY!*

Nic nenaslouchá!“⁶⁴

Ve srovnání se Zajíčkem lze říci, že Jan Zábrana výraznějších grafických prvků ve svém deníkovém díle *Celý život* nepoužívá.

3.4.2 Expresivita

S pozicí, do jaké se autoři stylizují, souvisí důraz na rozdílné funkce jazyka. V případě, že se snažíme o rozlišení dvou žánrů na příkladech *Zápisů z podzemí* a *Celého života*, nejvýraznější rozdíl představuje přístup k expresivní funkci jazyka. Jan Zábrana, jenž se v díle stylizuje do role svědka, který chce uchovat hrůzy dějící se v druhé polovině 20. století a podat tak platné svědectví pro příští generace, nepracuje s expresivitou tak výrazně jako Pavel Zajíček, který se snaží v daném okamžiku zaznamenat vše, co cítí a prožívá, a tudíž nebere v potaz potenciálního čtenáře.

Nejvýraznějším typem expresivity v *Zápisích z podzemí* je (kromě expresivity vyjádřené syntaxí, jež je u Zajíčka reprezentována častými nominalizacemi výpovědí) lexikální expresivita, která je při běžném dorozumívání typická pro vyjadřování emocionálních postojů.⁶⁵ Zcela zřejmou převahu mají v textu vulgarismy, jejichž funkcí je vyjádření rozpoložení mluvčího, což v tomto případě, jak se domnívám, poukazuje na autorovo naštvání, zlobu, zklamání či frustraci z režimu.

„...*KRISTUS NASRANEJ*

KOUKÁ Z NEBE

⁶⁴ ZAJÍČEK, Pavel. *Zápisů z podzemí: (1973-1980)*. Vyd. 1. Praha: Torst, 2002, s. 353.

⁶⁵ HOFFMANNOVÁ, Jana et al. *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Vydání první. Praha: Academia, 2016, s. 88.

VIDÍ TY BLBY...⁶⁶

„cesta nekončící + kolikrát jsem se chtěl na VŠECHNO vysrat → ale → co to je to VŠECHNO?“⁶⁷

„Nehrát si na chytráka → na čůráka..“⁶⁸

Kromě vulgarismů, jimž bude věnována také následující samostatná podkapitola, lze najít v textu i četná pejorativa (*cejtím se nahnile*⁶⁹, *svině zrádná*⁷⁰, *hajzlmísa*⁷¹), která spolu s nimi přispívají nejen k výraznému projevu opovržení, ale také k celkovému negativně laděnému vyznění díla mířícímu proti tehdejší společnosti. Stejně jako u Zajíčka, také i u Zábrany je lexikální expresivita přítomna. Zatímco ve čtyřicátých letech jsou jeho deníky psány především spisovnou češtinou, v sedmdesátých letech je slovní zásoba deníků rovněž obohacena o četné vulgarismy („*zrejdila mu břicho prdelí, svině si počkaly*“⁷²).

Expresivní výrazy jsou chápány jako výrazy, které vyjadřují vedle prvků nociónálních i osobní citový vztah k vyjadřované skutečnosti.⁷³ Může se jednat o vyjádření libosti nebo nelibosti či zhrubění. Podle Zimy⁷⁴ lze rozlišit tři typy expresivity. Prvním typem je expresivita inherentní, kterou představují slova, u nichž je jejich expresivní charakter zjevný i bez kontextu. Expresivita tohoto typu často souvisí s hláskovou či slovtvornou podobou slova. U Pavla Zajíčka najdeme slov s inherentní expresivitou mnoho. Jedná se například o: *mařeny*⁷⁵, *kocour kejval*⁷⁶, *LŽIHRAD*⁷⁷ nebo *lidský mravenečky*⁷⁸. Autor zde hojně využívá expresivitu plynoucí z hláskových změn uvnitř slova.

⁶⁶ ZAJÍČEK, Pavel. *Zápisky z podzemí: (1973-1980)*. Vyd. 1. Praha: Torst, 2002, s. 55.

⁶⁷ ZAJÍČEK, Pavel. *Zápisky z podzemí: (1973-1980)*. Vyd. 1. Praha: Torst, 2002, s. 405.

⁶⁸ Ibidem s. 352.

⁶⁹ Ibidem s. 159.

⁷⁰ Ibidem s. 36.

⁷¹ Ibidem s. 38.

⁷² ZÁBRANA, Jan. *Celý život: výbor z deníků 1948/1984*. Vyd. 3. Praha: Torst, 2001, s. 210.

⁷³ ZIMA, Jaroslav. *Expresivita slova v současné češtině: studie lexikologická a stylistická*. Praha: ČSAV, 1961, s. 5.

⁷⁴ Ibidem s. 10.

⁷⁵ ZAJÍČEK, Pavel. *Zápisky z podzemí: (1973-1980)*. Vyd. 1. Praha: Torst, 2002, s. 80.

⁷⁶ Ibidem s. 82.

V opozici proti expresivitě inherentní stojí expresivita adherentní. Takové výrazy mají svůj neutrální, základní význam a vyjadřují odraz skutečnosti. Zda se stanou či nestanou expresivními, záleží na kontextu, ve kterém se nacházejí. Zatímco v jednom kontextu si mohou ponechat svůj základní význam, v kontextu jiném se ten snadno změní na expresivní. U Zajíčka lze najít nejen expresivitu inherentní, nýbrž i mnoho slov s expresivitou adherentní. V následující ukázce jsou tato slova zvýrazněna tučně:

*X krát sem si to chtěl **mrsknout** (slovem). hovno mrsknout! LŽIHRAD! spočinutí v kravim **koláči**.*

(...)

***krávo** jordánská (lojza).⁷⁹*

Třetím typem je expresivita kontextová, jež je oproti prvním dvěma typům jevem stylistickým. Jedná se o expresivitu, která je způsobena interferencí dvou různých stylistických vrstev. Jazykové vrstvy se od sebe nápadně odlišují a tím je často dosaženo značné působivosti. Slova působí expresivně, neboť jsou neočekávaně použita v jiném kontextu, než je jim vlastní.

Skrze srovnání Zajíčkova textu s *Celým životem* Jana Zábrany jsem došla k závěru, že přestože Jan Zábrana rovněž využívá lexikální expresivity, u Zajíčka ji lze nalézt v mnohem větším měřítku. Domnívám se, že i tento poznatek souvisí s pozicí svědka, do které se Jan Zábrana stylizuje. Zatímco Zajíček píše, aby mohl prožívat realitu, psaní je podmínkou jeho existence, u Zábrany je tomu naopak, ten zachycuje realitu, aby mohl psát. Podle Jiřího Cieslara⁸⁰ sice začal psát Zábrana své deníky jako chlapec kvůli tomu, aby zachytil svou čerstvou milostnou zkušenost, v 50. letech se v nich však již zcela vážně vyrovnává s křivdou, kterou jeho rodině způsobil totalitní systém. Přestože se snaží vypořádat se především s osudem svých rodičů, postupem času začíná hovořit za všechny, proti nimž se režim vymezoval, či kterým ublížil. „Tak lze pochopit, proč v deníkových zápisech, jejichž obsah Zábrana nikomu nesvěřoval, je

⁷⁷ Ibidem s. 167.

⁷⁸ Ibidem s. 133.

⁷⁹ ZAJÍČEK, Pavel. *Zápisky z podzemí: (1973-1980)*. Vyd. 1. Praha: Torst, 2002, s. 167.

⁸⁰ CIESLAR, Jiří. *Hlas deníku*. Vyd. 1. Praha: Torst, 2002, s. 341–342.

současně uložena intence, aby jednou spatřily světlo světa: nejen proto, aby spisovatel dal alespoň opožděně na pamětnou příštím generacím, ale i pro metafyzické až běsovské zadostiučinění, ze mstivosti až za hrob.“⁸¹

3.4.3 Vulgarismy

V obou zkoumaných textech lze nalézt velké množství jak pejorativ, tak vulgarismů, což by bylo možné považovat za rys podobnosti, ale přesto se domnívám, že jejich užití v textu není totožné, a proto v tomto bodě spatřuji znatelný rozdíl mezi *Zápisky z podzemí* a *Celým životem*. Značně odlišná v tomto ohledu je frekvence užití vulgarismů. Zatímco Zajíčkův text je jimi prosetý, u Zábrany je sice možné je nalézt, leč v mnohem menším počtu. Nejen frekvence, ale také funkce vulgarismů v textu se u obou autorů liší.

Jan Zábrana pracuje s vulgarismy v *Celém životě* cíleně. Užívá jich většinou proto, aby jimi pojmenoval určitou skutečnost. V jeho případě je tedy zdůrazněna především funkce pojmenovací. Ve srovnání se Zajíčkem mají vulgární slova, která Zábrana používá, mnohem větší referenční potenciál. Je tomu tak především proto, že se autor snaží zobrazit absurditu žití v Československu v 70. letech. Nejčastěji se u Zábrany vyskytují vulgarismy v krátkých verších, jež jsou součástí jeho deníků.

„Básník šermíř

„Ani dnes nepouštěj si k tělu

a básník šerif

Básníka který se dal zkurvit“

básník: „Kunda? Zač?“

Když chtěl bejt kurva patří do bordelu

a básník udavač.⁸²

To nejde – nechcem-li bejt otroci

Spřáhnout se s bachaři a dozorci

To nejde trůnit na Parnase

Když druhěj básník bručí v base⁸³

⁸¹ CIESLAR, Jiří. *Hlas deníku*. Vyd. 1. Praha: Torst, 2002, s. 342.

⁸² ZÁBRANA, Jan. *Celý život: výbor z deníků 1948/1984*. Vyd. 3. Praha: Torst, 2001, s. 629.

⁸³ *Ibidem* s. 266.

V obou ukázkách lze najít vulgarismy, které intenzifikují způsob, jakým autor odkazuje k tehdejší situaci v našem státě. Vulgarismy jsou využity také ke zdůraznění metaforizace, pomocí které autor formuluje obžalobu společnosti, v níž je nucen jako básník žít.

V kontrastu s Janem Zábranou jsou vulgarismy v díle Pavla Zajíčka užity jiným způsobem. Zatímco Zábrana jich cíleně využívá k tomu, aby jejich prostřednictvím pojmenoval skutečnost a odkázal tak k realitě 70. let, Zajíček pomocí vulgarismů vyjadřuje svůj afektivní postoj. Jsou pro něj prostředkem pro vyjádření vlastních citů a postojů ke skutečnosti.

„1000e idiotštin kerý sem nadělal – abych pak před nima moh udtikat – neboť vožily do masek – kerý pronásledovaly a chtěly zabít – nakonec sem se topil v HOVNOVYM MOŘI“⁸⁴

*„Neprožívám zklamání
ale vrcholící nasranost →
PRYČ!“⁸⁵*

Pojmenovací role vulgarismů je v textu Pavla Zajíčka oslabena. Místo oné funkce pojmenovací je mnohem dominantnější funkce expresivní, díky níž autor vyjadřuje svůj pocitový stav.

3.5 Fragmentace

Rozdíl mezi analyzovanými díly, jenž je patrný na první pohled, spočívá ve strukturaci textu. Naprosto viditelný je, zaměříme-li se na Zajíčkův text a na Zábranovy zápisy z konce čtyřicátých let. Zatímco u Zajíčka se jedná o zápisy fragmentované, nesouvislé, útržkovité a zkratkovité, v Zábranově denících ze čtyřicátých let onu útržkovitost nelze najít. Deníkové zápisy jsou komplexní a celistvé, zachycují mladého Zábranu ve školních letech. Společnou vlastností těchto dvou textů je fakt, že se jedná o texty psané. Přesto je ale možné především u Zajíčka vysledovat rysy spontánnosti, nepřipravenosti, neuzavřenosti a kontaktovosti, které přibližují jeho text textům mluveným více než textům

⁸⁴ ZAJÍČEK, Pavel. *Zápisky z podzemí: (1973-1980)*. Vyd. 1. Praha: Torst, 2002, s. 92.

⁸⁵ *Ibidem* s. 330.

psaným. Jak uvádí Jana Hoffmannová: „Distinkce mezi mluveností a psaností zásadním způsobem determinuje podobu komunikačního kódu. Mluvené a psané texty se vyznačují odlišnými, mnohdy protikladnými rysy – uvádí se např. kontextualizace proti dekontextualizaci, dynamičnost proti statičnosti, fragmentárnost proti komplexnosti, přítomnost parajazykových a mimojazykových prostředků proti uplatnění interpunkce.“⁸⁶

V první a potažmo i druhé části (*Články z časopisu Výkvět*) *Celého života* autor zachycuje roční období mezi dubnem roku 1948 a 1949. Tento úsek díla zcela zřetelně vykazuje znaky psanosti. Přestože se jedná o deníkové záznamy, text neobsahuje mnoho rysů, které by poukazovaly na spontaneitu, improvizovanost či neuzavřenost, což by se u žánru deníku dalo očekávat.

Pokud by bylo možné odhlédnout od toho, jak se vyjadřují ostatní lidé, které Zábřana v dialozích zachycuje, pak samotný autorův jazyk by byl ve velké většině spisovný. Zřídka do něj prosakují slova z nespisovné češtiny, nenajdeme zde ani mnoho dialektismů, což může být podle Hoffmannové rovněž jedním ze znaků, který odkazuje k psanosti. Co přehlédnout nelze, je, že Zábřana nejenže užívá spisovného jazyka, ale v textu lze najít i spoustu slov, která dnes již považujeme za knižní.

*„Prodllel jsem odpoledne nad Píšovou studií Poezie své doby. Je to nejucelenější studie o vývojové cestě hlavních našich současných básníků v době první republiky. Měl jsem ovšem už tyto vědomosti, ale v Píšově spisku je to shrnuto a systemizováno. Píša je zasvěcený vykladač.“*⁸⁷

V prvních dvou částech *Celého života* je velice důsledně dodržována interpunkce a stejně tak i gramatická pravidla. K fragmentaci textu zde nedochází vůbec, pomineme-li fakt, že samotný deníkový žánr je do jisté míry fragmentací. Jednotlivé věty a textové úseky na sebe kontextuálně navazují a autor tak podává ucelený obraz o svém životě během jednoho roku.

V sedmdesátých a osmdesátých letech však dochází k mírné proměně textu. V části nazvané „Disiecta membra“ se zápisy stávají více fragmentované.

⁸⁶ HOFFMANNOVÁ, Jana et al. *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Vydání první. Praha: Academia, 2016, s. 23.

⁸⁷ ZÁBŘANA, Jan. *Celý život: výbor z deníků 1948/1984*. Vyd. 3. Praha: Torst, 2001, s. 54.

K této fragmentaci však dochází spíše v tematické oblasti než v oblasti stylistické. „S léty se z jeho zápisů stává otevřená koláž, kam vedle sebe klade nejdrobnější postřehy, portréty přátel, obdivovaných spisovatelů i dávných parťáků z továren, nejrůznějších lidských kreatur, popůlnoční překladatelské reflexe, politické i literární glosy, citáty, slova zaslechnutá či po dlouhé době vyplavená z podvědomí i náhle vytanuté verše, sny či sarkastická pozorování životního provozu, který zachycuje do litanických řad slovesných infinitiv.“⁸⁸ Samotný název této části odkazuje k nesouvislým, nespojeným částem či nesourodým a nejednotným vědomostem nebo myšlenkám.⁸⁹ Jednotlivé odstavce (fragments) jsou uvedeny grafickou značkou – ▪. V porovnání s první částí Zábrany deníků je tato část směsicí myšlenek, výroků, básní, denních zápisů či citátů, které na sebe nezbytně nenasazují.

Ovšem záměrem práce je srovnání žánru deníku a zápisků a potažmo tedy srovnání textu Jana Zábrany a Pavla Zajíčka. S tímto na paměti lze říci, že při komparaci děl těchto dvou autorů dochází u Zábrany pouze k minimální fragmentaci. Jeho deníkové zápisy, třebaže se stylisticky proměňují, jsou psány vysokým stylem, gramaticky i stylisticky správně a na vysoké úrovni. Přestože se v obou dílech objevují prvky fragmentace, nejsou ve stejném poměru. U Zajíčka považujeme za běžné chrlení slov, která jsou mnohdy stěží zařaditelná do kontextu. Avšak u Zábrany, přestože odstavce na sebe často tematicky nenasazují, jednotlivé výroky jsou neobyčejně promyšlené a vždy napsané s hlubším záměrem.

3.6 Spojování výpovědí

Texty Zajíčka a Zábrany se liší také ve spojování vět. Jan Zábrana spojuje své věty do souvětí především hypotakticky, což znamená, že věty nejsou rovnocenné, ale jedna z nich se stává větou základní (nadřazená struktura) a druhá větou vedlejší (podřazená struktura). V opozici k *Celému životu* stojí *Zápisky z podzemí*, neboť u Pavla Zajíčka je hypotaxe značně odbourávána. Zajíček používá ve velké míře jednak paratactická spojení, v nichž převažují asyndetická

⁸⁸ CIESLAR, Jiří. *Hlas deníku*. Vyd. 1. Praha: Torst, 2002, s. 340.

⁸⁹ *Slovník cizích slov*. Praha: Ottovo nakladatelství, 2000, s.434.

spojování vět, tzv. juxtapozice.⁹⁰ Klade věty či větné členy za sebou bez využití spojek, což stejně jako obrovské množství grafických značek ztěžuje celkové porozumění textu. V případě Zajíčkových *Zápisů z podzemí* si čtenář musí často domyslet, jak spolu dané věty či výrazy souvisí.

V *Zápisích z podzemí* je značně komplikované vnímání koheze a koherence. „Koherence je důležitým aspektem obsahové struktury textu a projevem jeho věcné, myšlenkové i komunikační integrity.“⁹¹ Zápisky Pavla Zajíčka jsou velice často nekoherentní, což znamená, že čtenáři se jen obtížně chápe smysl zapisovaného. Projevy koheze v textu jsou sice přítomny, jsou však velmi oslabeny. Avšak koherence mnohdy chybí úplně. Koheze je v tomto textu na mnoha místech suplována právě grafickými značkami, jejichž účel zůstává nezasvěcenému čtenáři skrytý. Pouze autor takového textu je schopen rozlišit funkce všech aplikovaných značek, které jsou v rámci udržení kohezivních vztahů užity. Fakt, že mnohdy jen autor může rozšifrovat tyto značky, podporuje tezi, že zápisník je žánr, jenž je určen pouze pro vlastní potřebu. Ukázka je jednak příkladem toho, jakým způsobem Zajíček díky grafickým značkám pracuje s kohezí (povrchovou strukturou), a jednak oněch nekoherentních úseků, jejichž význam může být pro každého odlišný a u nichž nelze s jistotou označit referenty (např. jich).

„kolik jich zůstalo bez svého zrodu? –

psaní knih rukou - stínový divadlo

ve skalách – hledání míst a vytváření

novejch mytologií –

ohnivej balet – průniky do kouzelných krajů -“⁹²

Jan Zábrana pracuje s kohezí a koherencí jinak než Pavel Zajíček. Přestože se některé jeho výroky či tvrzení mohou jevit jako zdánlivě nesouvislé a jejich koheze je tedy rozvolněná, ve skutečnosti má koherentní vazby velice silné a

⁹⁰ DANEŠ, František, Miroslav GREPL a Zdeněk HLAVSA. *Mluvnice češtiny*. (3), Skladba. Praha: Academia, 1987, s. 446–447.

⁹¹ *Ibidem* s. 633.

⁹² ZAJÍČEK, Pavel. *Zápisů z podzemí: (1973-1980)*. Vyd. 1. Praha: Torst, 2002, s. 257.

pevné. Pokud Zábrana použije spojení, které se nezdá být souvislým, děje se tak vždy za určitým účelem a z nějakého důvodu. Prvek náhody u něj na rozdíl od Zajíčka, u něhož je důležitým principem, nehraje žádnou roli, všechny výroky má do hloubky promyšlené. Následující úryvek je příkladem takového výroku.

„Mělká brázda nízkého tlaku (nad střední Evropou) a proroctví slepého mládence se vyplňuje.“⁹³

Jedná se o velice dobře promyšlený aforismus. Koheze je v této ukázce oslabena, dvě půlky aforismu nejsou povrchově spojeny vůbec, neboť počasí a proroctví slepého mládence spolu nikterak nesouvisí. Avšak zasadí-li se výrok do kontextu druhé poloviny 20. století, vyjde najevo, že koherentní vztah je velice silný, neboť je odkazováno k politickému ovzduší té doby. Autor dokáže spojit i zdánlivě nespojitelné a právě tímto je Zábranův styl tak výjimečný.

3.7 Spontaneita zápisů

Jak Pavel Zajíček, tak i Jan Zábrana zachycují ve svých zápiscích či denících útržky své básnické tvorby. Zatímco u Pavla Zajíčka je však mnohdy nesnadné rozpoznat básně od běžných zápisů, které jsou také někdy psány v rýmech či strukturovány do strof, u Jana Zábrany tento jev nenastává, své zápisy totiž píše prozaickým textem a básně jsou tedy v díle dobře rozpoznatelné. V zápiscích Pavla Zajíčka dochází často k rozplývání hranic mezi poezií a prózou. Dochází ke slévání a k rozrušování žánrových znaků, které, přestože není soustavné, je velice výrazné. Zatímco u Zábrany je žánrové vymezení poezie a prózy zcela jasné (poezie psána ve verších tvořící strofy a próza nestrukturovaná do slok, ale do odstavců) a jejich hranice není překročena, Zajíček dělá pravý opak a tyto hranice žánrů možná i nevědomě smývá.

Jak již bylo naznačeno v podkapitole, v níž byla pozornost věnována grafickým prostředkům, v *Zápisích z podzemí* Pavel Zajíček užívá nadměrné množství pomlček, spojovníků, ale také šipek. V mnoha případech vyjadřují šipky kauzalitu, tedy vztah mezi příčinou a následkem. Jedním příkladem z mnoha může být tento zápis:

⁹³ ZÁBRANA, Jan. *Celý život: výbor z deníků 1948/1984*. Vyd. 3. Praha: Torst, 2001, s. 279.

„Když zlomíš hranice obrazců →
začneš bloudit → neoslepni!“⁹⁴

V díle se však neobjevují šipky jen jednoho druhu. Autor používá šipky také opačně, tedy proti směru čtení (←), a rovněž lze najít i oboustranné šipky (↔). Ne všechny však vyjadřují kauzální vztah. Některé z nich mohou být označeny jako nástroj pro vyjádření následnosti. Velice často jsou šipky použity bez většího smyslu (viz následující ukázka), což, jak se domnívám, by mohlo naznačovat pouhé oddělení nového řádku. Zdá se, jako by autor neměl dostatek prostoru na to, aby věnoval jednomu verši jeden řádek, a proto si v rámci šetření prostoru vypomohl šipkami. Tento typ zápisu by se dal považovat za jeden z rysů zápiskové literatury. Mimo jiné je zmiňované užití šipek také dokladem očividné spontaneity, s níž byly zápisy napsány.

„Je to divný → neležíš ve svých ložích →
je to divný → žvanil jsem celou noc s tím →
co nenaslouchá → pouze vyčkává → je to divný →
jakou vzácností se stalo setkání → je to divný.“⁹⁵

Spontánní zápis je jednou z dalších odlišností, které staví *Celý život* Jana Zábrany a *Zápisky z podzemí* Pavla Zajíčka do opozice. Zajíčkův zápis je oproti Zábranovu velice spontánní. Věty v jeho textu nemusí být a ani nejsou do detailu promyšlené. Autora slova, fráze či věty napadají v průběhu procesu psaní, a proto je v jeho výpovědi často přítomen afekt, jenž je vyjádřen právě onou neuspořádaností a nepřipraveností výpovědi. Tok Zajíčkových myšlenek je naprosto nepředvídatelný. Domnívám se, že mnohdy ani autor sám nevěděl, co ho uprostřed zápisu napadne a jak jej v danou chvíli dokončí. Jedná se o prosté přenášení pocitů, myšlenek a dojmů na papír bez větší kontroly. To, co Pavel Zajíček napíše, se vyznačuje jistou nedourčeností či nedovyřečeností, což umožňuje čtenáři promítat si do autorových zápisků své fantazie a představy. Velice často se během jednoho zápisu mění předmět řeči, a to ne pouze jednou, což budí u čtenáře dojem dlouhých asociačních řetězců.

⁹⁴ ZAJÍČEK, Pavel. *Zápisky z podzemí: (1973-1980)*. Vyd. 1. Praha: Torst, 2002, s. 366.

⁹⁵ Ibidem s. 382.

„*Horizont - čára - slunce - kotouč -
spojení hvězd - cesty*

Hukot - krev - jaro zmrzlo

*Neobješíš prales tím → že se v něm uvězníš!*⁹⁶

Srovnáme-li obě zkoumaná díla, nelze říci, že by Zábrany deníkové záznamy byly spontánní. Oproti spontaneitě zde stojí spíše promyšlenost, vyváženost a uzavřenost deníkových zápisů, které, přestože se v 70. letech staly kratšími a více fragmentovanými, jsou charakteristické krásným a vysokým slohem. Zábrany věty jsou promyšlené, jak stylisticky, tak gramaticky. Užívání interpunkce v textu zdá se být znamením toho, že věta je vytvořena záměrně a že dřív, než je převedena na papír, autor zná její účel a smysl. Důkazem toho, že textu Jana Zábrany spontaneita chybí, je především časté užívání mnohovýznamových slov, aforismů a výrazné pointace. Dle *Slovníku literární teorie* je aforismus „stručně vyjádřená, vtipná, nezřídka ironicky zbarvená originální myšlenka nebo soud, zakládající se obvykle na srovnání, protikladu nebo rozporu.“⁹⁷ Zábrany aforismy jsou z velké většiny zaměřeny na komunistický režim, jeho zesměšnění či ironizování. Často srovnává představitele oficiální sféry s nonkonformisty. Četné užívání aforismů svědčí o hloubce a promyšlenosti textu.

„*Mluvit za němé je krásné. Ale mluvit k hluchým je smutné.*“⁹⁸

„*Nevstoupíš dvakrát do téže strany.*“⁹⁹

Při srovnání textů vybraných dvou autorů je tedy opět nutné rozlišit žánr zápisové literatury a deníkových záznamů, neboť co do spontaneity zápisů by texty nemohly být rozdílnější. Zatímco Zajíček píše bez zábran, co mu přijde na

⁹⁶ ZAJÍČEK, Pavel. *Zápisky z podzemí: (1973-1980)*. Vyd. 1. Praha: Torst, 2002, s. 331.

⁹⁷ *Slovník literární teorie*. Vyd. 2., rozš. Editor Štěpán VLAŠÍN. Praha: Československý spisovatel, 1984, s. 12.

⁹⁸ ZÁBRANA, Jan. *Celý život: výbor z deníků 1948/1984*. Vyd. 3. Praha: Torst, 2001, s. 717.

⁹⁹ ZÁBRANA, Jan. *Celý život: výbor z deníků 1948/1984*. Vyd. 3. Praha: Torst, 2001, s. 566.

mysl, věty má fragmentované, protkané grafickými prvky a často neukončené, Zábranovy deníkové záznamy jsou charakterizovány účelností, záměrností, věty mají jasnou strukturu, jsou uzavřené tečkou, a příznačné svou promyšleností.

3.8 Čas

K zajímavému a zásadnímu rozdílu dojdeme, zaměříme-li se na to, jak se oba autoři vypořádávají s časem. Jak pracují s minulostí? Jak s přítomností? Jedná se o stejné zacházení s touto kategorií, či je nesrovnatelně odlišné?

Jan Zábrana ve svých denících reflektuje jak přítomnost, tak minulost. Píše-li v přítomném čase, jedná se většinou o jeho názory na současnou situaci, o to, co se zrovna děje v literárním světě, o poznámky k jeho vlastní tvorbě či překladům nebo o rodinnou situaci. Vše je ale všudypřítomně provázáno s politickým režimem, s nímž Zábrana bojuje velkou většinu svého života. V 70. a 80. letech však autor stále častěji utíká ve svých zápisech zpět do minulosti, převážně do padesátých let, se kterými se tímto způsobem snaží vyrovnat. Mnohé Zábranovy zápisy z této doby začínají slovy: „*Pořád vzpomínám na ten rok 65, jak se ti hošáci...*“¹⁰⁰, „*V 50. letech, když byli táta s mámou ve vězení...*“¹⁰¹ nebo třeba „*Jedna historka z 50. let, kterou jsem dodnes nerozluštil...*“¹⁰². Stále více se odklání od prožívané přítomnosti zpátky do historie, srovnává právě prožívané s již uplynulým. „*Povzneslo mě to, oč mě život připravil? Když pomyslím na 50. rok a ty další, vyl bych dodnes jako pes... Že se člověk nemá litovat a nemá být sentimentální? Ale! Kašlu na tyhle morální kategorie pionýrských vedoucích. Svíjím se steskem a zoufalstvím, když na některý z těchto roků pomyslím. A myslím na ně vlastně pořád. Tohle období mého života je jediné, které je ještě palčivé, jediné, o které mám dodnes živý zájem.*“¹⁰³ Autor v podstatě mapuje léta strávená v totalitním režimu, jenž mu hodně ublížil, a vystihuje tak obecně úděl člověka, který je nucen pod touto nadvládou žít. Zdá se, jako by jej minulost nepustila

¹⁰⁰ Ibidem s. 274.

¹⁰¹ Ibidem s. 485.

¹⁰² Ibidem s. 503.

¹⁰³ ZÁBRANA, Jan. *Celý život: výbor z deníků 1948/1984*. Vyd. 3. Praha: Torst, 2001, s. 262.

z pout a neustále ovlivňovala jeho přítomné bytí, a tedy i psaní. Zdá se, jako by se chtěl s 50. léty vypořádat tak, že skrze své deníky podá svědectví o době, ve které byl nucen žít.

V díle Pavla Zajíčka lze rovněž pozorovat, jak se autor vypořádává s přítomností, jak jej ovlivňuje, jak na něj působí. I on se těžce vyrovnává se soudobým režimem, který ho zbavil svobody. Na rozdíl od Jana Zábrany však Zajíček téměř vůbec nepracuje s minulostí. Jeho zápisky se odehrávají tady a teď a reflektují jeho přítomné pocity, myšlenky, nálady či názory. Nevrací se zpátky, jde hlavně o spontánní reflexi a zaznamenání přítomných stavů.

Pomocí lingvistické a stylistické analýzy bylo dokázáno, že mezi texty panuje značný rozdíl. Ať už se jedná o lexikální složku (užití lexikální expresivity, vulgarismů) či o zohledňování adresáta, grafickou stránku záznamu, užívání totalitního jazyka, nebo například fragmentaci. Fakt, že se jedná o žánr deníku a žánr zápisků, nás vede k tomu, abychom u Zajíčka a Zábrany rozlišili paměť, se kterou, i když každý z nich po svém, oba pracují. Zatímco u Zajíčka by se tento fenomén mohl nazvat tzv. autobiografická paměť, u Zábrany by paměť mohla být označena jako kulturní.

Podle Douwe Draaismy lze z psychologického hlediska rozlišit několik druhů paměti. Jedním z nich je tzv. autobiografická paměť, tedy paměť, která slouží především pro ukládání vzpomínek na osobní zážitky.¹⁰⁴ Zajíček se ve svých *Zápiscích z podzemí* zabývá výlučně svými vlastními prožitky, myšlenkami a tím, co se děje jemu osobně. Zatímco Zajíček jde tedy po ose svého života a své vlastní paměti, Zábrana má širší společenský záběr a zapojuje do textu také to, co se zrovna děje nebo dělo ve společnosti či v literární sféře. Jeho text je sice velice osobní, ale kromě svých vzpomínek předkládá také příběhy jiných lidí, ať už kamarádů či osob neznámých. Znovu je tedy nutné zdůraznit, že tento rozdíl mezi autobiografickou a kulturní pamětí hraje tedy důležitou roli, či je možná přímo klíčový, při rozlišení žánru zápisků a žánru deníku.

¹⁰⁴ DRAAISMA, Douwe. *Proč život ubíhá rychleji, když stárneme: o autobiografické paměti*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2009, s. 10.

3.9 Srovnání

Lingvistická i stylistická analýza odhalily jak podobnosti, tak i radikální odlišnosti dvou zkoumaných textů – *Celého života* Jana Zábrany a *Zápisů z podzemí* Pavla Zajíčka.

Jedním z výrazných rozdílů deníku a zápisů je zohledňování adresáta. Vzhledem k pozici, do které se Jan Zábrana staví – pozice svědka, je zřejmé, že ať již záměrně či nezáměrně je počítáno s potenciálním čtenářem. Autor, přestože v sedmdesátých letech používá hodně infinitivů a vyhýbá se tak oslovování, se přece jen v textu obrací k adresátovi. Píše, aby svědčil. Oproti Zábranovi se Pavel Zajíček obrací především sám k sobě, v textu lze najít četná sebeoslovení a autokomunikační rysy. Nepíše, aby svědčil, píše sám pro sebe z vnitřní nutnosti.

Oba texty mají nejen rozdílné, ale i shodné rysy. Jedním z nich je karikování a ironizování totalitního jazyka. Jak Zajíček, tak i Zábrana si berou na paškál jazyk oficiální propagandy, s nímž si ve svých textech pohrávají. U Zajíčka se jedná o celý text, u Zábrany se zmíněné ironizování projevuje především v útržcích básní.

Deníky od zápisů výrazně odlišují také rysy mluvenosti a psanosti. Zatímco Zajíčkův text je charakterizován spontaneitou, nepřipraveností a kontextovou neukotveností, což je typické pro každodenní mluvenou řeč, Zábranovy deníkové zápisy se blíží spíše psanému projevu, a to především kvůli vysokému stylu, gramatické správnosti, užívání interpunkce a stylistickému bohatství.

Velice výrazný rozdíl mezi *Celým životem* a *Zápisů z podzemí* představuje grafická stránka záznamu. Neskutečné množství grafických značek, které lze najít v *Zápisích*, se u Zábrany neobjevuje. Zajíček, jak již bylo výše zmíněno, používá šipky, spojovníky, lomítka, tučné písmo, kurzívu a další značky, které dělají jeho text výjimečným, ale často také na první pohled méně srozumitelným. Je pravděpodobné, že tyto šipky a grafické prostředky jsou víceúčelové. Šipky mohou vyjadřovat kauzální vztah, mohou být ale také použity kvůli nedostatku místa. Tyto grafické prostředky mohou však také signalizovat spontaneitu, se kterou byly zápisy pořízeny. Oproti Janu Zábranovi, který má věty a text předem

promyšleny, nejsou zápisy Pavla Zajíčka omežovány interpunkcí a nesvazovány jakýmikoliv pravidly. Snadno se tak smývá žánrová hranice mezi poezií a prózou.

U obou autorů lze najít prostředky lexikální expresivity. Mnohem více je jí však užito v *Zápisích z podzemí* Pavla Zajíčka. Autor používá nespočet vulgarismů, čímž dává najevo svůj postoj k režimu. Užito je všech třech typů lexikální expresivity – inherentní, adherentní i kontextové.

Také podíl fragmentace je u obou autorů odlišný. Zatímco u Zajíčka by se fragmentace dala označit za hlavní stylistický rys, u *Zábrany* k ní nedochází téměř vůbec. Přestože se u něj liší zápisy z let čtyřicátých a sedmdesátých, ve srovnání se Zajíčkem se jedná o minimální fragmentaci. *Zábrana* užívá vytříbený styl, píše gramaticky správně, používá interpunkci, a především pro čtenáře nejdůležitější kontextualizaci. Tento rys a všechny výše zmíněné nasvědčují tomu, že je třeba od sebe oddělit žánr deníku a žánr zápisků, neboť i když obojí patří do memoárové literatury, existuje příliš rozdílných znaků na to, aby mohly být označovány za totožné.

Naprostě rozdílné je u Zajíčka a *Zábrany* vnímání času. Zatímco Zajíček žije přítomností, což se odráží i v jeho zápisech, *Zábrana* se od 70. let vrací spíše do minulosti, se kterou se snaží vyrovnat. Pojmy autobiografická a kulturní paměť jsou označení, která dobře vystihují onen rozdíl. Zatímco Zajíček se zabývá jen a pouze svou osobou a vlastními prožitky a myšlenkami, *Zábranovy* deníkové zápisy mají širší společenský záběr, nejde v nich pouze o prožívající subjekt a jeho přítomnost. A právě to se stává jedním z dalších rysů, jenž od sebe odděluje žánr deníku a zápisků.

4 Tematická analýza

Zatímco první a druhá část práce byly zaměřeny na stylisticko-lingvistickou analýzu a žánrové vymezení, v třetí části bude v Zábranově *Celém životě* a Zajíčkových *Zápiscích z podzemí* analyzována oblast tematická. Z hlediska tématu je možné díla dobře srovnat, neboť časově vznikala ve stejném období. Zajíčkovy zápisky jsou ohraničeny roky 1973–1980. I přesto, že zápisy Jana Zábrany v *Celém životě* začínají už v roce 1948, těžištěm celého výboru jsou tzv. *Modré sešity (Disiecta membra)*, jež byly napsány mezi lety 1970 a 1984, a pro srovnání se tedy nabízí téměř totožné časové období.¹⁰⁵

Na úvod lze říci, že přestože v analyzovaných dílech dominují při jejich srovnání četné odlišnosti, vykazují také několik společných rysů. Jak již bylo zmíněno, obě díla mají své jádro v 70. letech 20. století, a to tedy v době, kdy v československém státě, jenž se nacházel pod nadvládou komunistického režimu, probíhalo období normalizace. Jak Zábrana, tak i Zajíček měli v průběhu života s režimem špatné zkušenosti. Jan Zábrana viděl již v převratu roku 1948 zánik vlastních prvorepublikových ideálů a krach světa svých rodičů a obecně demokracie. Autorovi rodiče byli po vykonstruovaném obvinění z velezrady odsouzeni k dlouholetým trestům a amnestováni byli až v roce 1960. Ani později se jim nedostalo žádné satisfakce. Sám Zábrana byl vystěhován z rodinného domu a poté, co musel nuceně ukončit studia, se učil zámečnickem, posléze pracoval například jako brusič. Na konci 50. let sice pořád nemohl psát vlastní díla, ale začal se živit jako překladatel, čímž zůstal s literaturou aspoň v minimálním kontaktu.¹⁰⁶ Také Pavel Zajíček prošel nejrůznějšími dělnickými profesemi jako například umývač oken, kulisák, dřevorubec či lepič pytlíků. Stejně jako Zábranovi rodiče i on byl ve vykonstruovaném procesu v roce 1976 s ostatními členy pohybuujícími se kolem skupiny Plastic People of the Universe zatčen a na jeden rok odsouzen. Po svém propuštění podepsal Chartu 77 a roku 1980

¹⁰⁵ MAGDOŇ, Libor. Zábrana, Jan: Celý život. *Slovník české prózy* [online]. 16. 3. 2019 [cit. 2019-16-03]. Dostupné z: <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1608>.

¹⁰⁶ SVOZIL, Bohumil. Jan Zábrana. *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. 16. 3. 2019 [cit. 2019-16-03]. Dostupné z: <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1166>.

emigroval do Švédska.¹⁰⁷ Není tedy divu, že z jejich textů vyznívají negativní pocity vůči totalitnímu režimu. U Jana Zábrany lze tento pocit označit přímo jako nenávisť. To se projevuje ať už přímými adresnými výtkami vůči režimu, což je častější u Zábrany, nebo v rámci básní, které jsou součástí zápisů.

„Tehle způsob lhaní a vládnutí lidem samozřejmě není domácího původu. Jsou to sovětské praktiky, sovětské zkušenosti, podle nichž si v Československu „vládne lid“ prostřednictvím svých zástupců, v žádných svobodných volbách sice nezvolených, ale za to dosazených, „přistavených“ k výkonné moci okupačními armádami... Člověk si chtě nechtě položí otázku: Na čem se tehle odpudivý režim drží v SSSR celá léta?“¹⁰⁸

*„myslej, že se dotkli hvězd
a nedotkli se ničeho
žijou v sardinkovym prostoru
a nedotkli se ničeho
maj kus plíživý moci
a nedotkli se ničeho
přebejvaj v babylonský hieararchii
a nedotkli se ničeho
myslej, že vědí vše
a nedotkli se ničeho
myslej, že vlastněj vše
a nedotkli se ničeho
jejich těla se vypařily
servilní hrby
v koloběhu
omezenost kouká*

¹⁰⁷ MACHOVEC, Martin. Pavel Zajíček. *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. 16. 3. 2019 [cit. 2019-16-03]. Dostupné z:

<http://www.slovníkeskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1170&hl=Pavel+Zaj%C3%AD%C4%8Dek+>.

¹⁰⁸ ZÁBRANA, Jan. *Celý život: výbor z deníků 1948/1984*. Vyd. 3. Praha: Torst, 2001, s. 697.

z voken

barevný mlhy barvěj

obzor

ZMATENÍ HVĚZD

*ZNIČENÍ CEST*¹⁰⁹

4.1 Tematická roztříštěnost

Jan Zábrana, jak se zdá, podal a popsal v *Celém životě* pomocí krátkých reflexí, textů, vzpomínek, glos, novinových útržků a básní dlouhý výsek svého života, díky němuž si čtenář může udělat poměrně ucelený obraz o době, v níž autor vyrostl a žil. Otázkou, kterou si položili také Z. Bratršovská a F. Hrdlička, ale je, proč mluví autor v díle tak málo o sobě, o své soukromé, ale přesto svrchované profesionální průpravě či o svém rodinném životě.¹¹⁰ Z díla je patrná jistá nedořečenost či nedourčenost, která by však podle Pavla Janouška mohla být způsobena zásahy redaktorů, neboť se, jak se Janoušek obává, mohli řídit principem, podle kterého cokoliv, co by mohlo poškodit obraz osobnosti, a vše, co by se mohlo dotknout přátel, známých autora a celebrit, bylo pro jistotu ze souboru vynecháno.¹¹¹

Tematicky nejsou Zábranovy deníky vůbec jednotné. Nejvýraznější části souboru tvoří nejrozmanitější komentáře k politické situaci, režimu a jeho představitelům. Dále ale obsahuje také úvahy o jazyku a o překladatelském řemesle, ukázky autorovy básnické tvorby, postřehy o dalších spisovatelích, a to nejenom českých, a také charakteristiky lidí, kteří prošli Zábranovým životem, jako například kolegové, spolupacienti, anonymní cestující nebo známí z továren.

Tato tematická roztříštěnost a v podstatě chybějící reflexe autorova soukromí a také subjektivní hodnocení, které však působí velice objektivně, stojí

¹⁰⁹ ZAJÍČEK, Pavel. *Zápisky z podzemí: (1973-1980)*. Vyd. 1. Praha: Torst, 2002, s. 195–196.

¹¹⁰ BRATRŠOVSKÁ, Z., F. HRDLIČKA. „Volné zamyšlení nad Celým životem Jana Zábrany.“ In: *Tvar*, rok 1993, č. 5, s. 1–5.

¹¹¹ JANOUŠEK, Pavel. „Celý život?“. In: *Tvar*, rok 1993, č. 1, s. 10.

v opozici proti Zajíčkovým *Zápisům z podzemí*. V textu Pavla Zajíčka nejde o nic jiného než o vzhled do autorova vlastního nitra, skrze které čtenář může vnímat dobu, v níž autor své zápisky tvořil. Obraz doby ale není v tomto díle vůbec stěžejní. Zajíček si kromě vlastních pocitů, volných asociací a velice subjektivního vnímání světa zaznamenává například i své sny.

„pódium snu - cesta autobusem, kterej nemá kola - řezání a lámání chleba - mojížšovskej typus s dlouhým fousem - jeho dívka, která mně chce ukázat tajemství tělesného doteku - oba nazí se k sobě přibližujem - sem nadšenej jejím teplem - nedochází k žádnému aktu - muj konec a vrchol je daleko dřív - při pouhým přiblížení se - při pouhým nahlídnutí - že ten - kdo leží proti ní, nese taky svoje tělo - naše horečnatý setkání - náš letmej dotek“¹¹²

Zatímco Zábrana do svého soukromí čtenářům nahlédnouti nedá, u Pavla Zajíčka nejde vlastně o nic jiného než o odhalování vlastního já za účelem zachování vlastní paměti. Zábranův styl v *Celém životě* by se dal charakterizovat jako deník, který má svědčit o době, Zajíčkův pak jako zápisky, jež za prvé svědčit vůbec nemají a za druhé mají postihnout autorovo vnímání, přemýšlení a cítění, jež je tak trefně reprezentováno asociačními řetězci.

4.2 Čas

Jak v žánrové, tak i v stylisticko-lexikální analýze již byla věnována pozornost kategorii času. Bylo zjištěno, že oba autoři se snaží reflektovat přítomný okamžik, což je u žánru deníku i zápisů naprosto přirozené. Avšak Jan Zábrana se v 70. letech mnohem častěji vrací do minulosti. Ve srovnání s ním se Zajíček minulostí zabývá vsuktu jen okrajově. Zmíněné rozdělení na autobiografickou a osobní paměť je pro rozlišení žánrů v této práci velice důležité. V rámci žánrové analýzy pak bylo nastíněno, že vzpomínky mají u každého z autorů jinou formu. Zatímco Zábranovi se nevymykají z logických souvislostí a jsou seřazeny lineárně dle časové posloupnosti, Zajíček má vzpomínání založeno především na náhodných asociacích. Tento dvojí způsob formování minulosti je u

¹¹² ZAJÍČEK, Pavel. *Zápisky z podzemí: (1973-1980)*. Vyd. 1. Praha: Torst, 2002, s. 250.

autorů tak rozlišný, že také v oblasti tematické považují za zajímavé prozkoumat zmíněnou kategorii času.

Počet analepsí v *Celém životě* v 70. letech neustále roste. Tematicky jsou tyto vzpomínky rozmanitého charakteru. Zábrana vzpomíná na své kamarády, kolegy, spisovatele, na své příhody, které v mládí zažil, ale uvádí také reminiscence týkající se dřívějších zkušeností s politickým režimem, čímž dokresluje charakter soudobé atmosféry života v totalitní společnosti. Poměrně časté je u Zábrany spojení osobní vzpomínky s přírodním vjemem (viz ukázky). Příroda autorovi obvykle evokuje mladá léta a s nimi spojený život na venkově.

*„V té nekonečné a čisté velikonoční dálce pořád někde dýmají hořící, pro mne nevychladlé rozvaliny a trosky mládí; do bláta, do hlíny zašlapaný život těch let.“*¹¹³

*„Vzpomněl jsem si na stránky Buninových knih, ten silný pocit přírody mi je vybavil a vzpomínaný prožitek z nich zpětně znásobil vjem lesa, vzpomněl jsem si na svá venkovská léta do osmnácti, tehdy ještě ne tak daleká, na těch deset let ježdění po návštěvách v kriminálech, ...“*¹¹⁴

Další tematickou oblastí, jež se objevuje v Zábranově vzpomínkách, je období první republiky, které bylo pro Zábranu zlatým věkem. Díky němu vyznívají „ctnosti“ soudobého totalitního režimu velice ostře.

*„Narodil jsem se v maximálně svobodné a ke stále větší svobodě spějící Masarykově republice. Umřu v zemi zavezené asijským hnojem až po krk, umřu v rozvojové zemi... A celý můj život je exemplum pravdivosti tohoto Stevensova verše.“*¹¹⁵

Vzpomínání, jak bylo výše vysvětleno, je tedy bezpochyby nedílnou součástí *Celého života*, což se o *Zápiscích z podzemí* rozhodně říci nedá. Pavel Zajíček si zapisuje výhradně přítomné prožívání. Objevuje-li se u něj určitý druh vzpomínek či vzpomínání, jedná se vždy o součást asociačního řetězce, jenž byl

¹¹³ ZÁBRANA, Jan. *Celý život: výběr z deníků 1948/1984*. Vyd. 3. Praha: Torst, 2001, s. 819.

¹¹⁴ *Ibidem* s. 547.

¹¹⁵ *Ibidem* s. 404.

započat v přítomnosti. Ukázka je příkladem takového řetězce. Nezapisuje si vzpomínky na nejrůznější místa ze stejného důvodu jako Zábrana proto, aby pomoci nich dokreslil nebo naopak kontrastoval rozmanité rysy komunistického režimu, zapisuje si je, aby si uchoval svou osobní paměť. Čtenář *Zápisů z podzemí* nemůže pravděpodobně bez Zajíčkovy životní zkušenosti ani zcela pochopit význam zapisovaného, neboť autor informace blíže nerozvíjí ani nevysvětluje („*houska a její nabitá knihovna - seeberg s desítkama příchozích - a s matracemi na zemi - projekty vznikající v těchto místech - s touhou po uskutečnění...*“¹¹⁶) a není tedy snadné držet s těmito asociacemi krok.

„*bez melancholie - (melancholie je svině) - náznak kapající skleněný slzy - místa - který v čase kdysi dejchaly našim dechem - v čase teď jsou vymazaný z našich map, aby stopa naší nohy je nezneuctila - oběti likvidačního tažení seeberg - houska - mařenice - rychnov atd.. cáry našeho žití vstoupily do jejich kamenů - živej pohyb v čase kdysi - prostory, kde nebyl mrtvolnej pach ...*“¹¹⁷

4.3 Jedinec nebo celá generace?

„Jistě i pod vlivem celoživotního uhranutí smrtí a později i pod náporom nemoci narůstá v Janu Zábranovi rok od roku orfický pocit, že je mluvčím mrtvých. Že je tu „v zastoupení“ těch, které režim nevyhlásitelně zranil či usmýkal až k smrti, byť se soustředí – pravda – takřka výhradně na osud svých rodičů.“¹¹⁸ V souladu s Jiřím Cieslarem se domnívám, že Jan Zábrana nemluví ve svém díle pouze sám za sebe. V *Celém životě*, jak již bylo uvedeno v první části práce, je, přestože se jedná o žánr deníku, patrný určitý poměr stylizace. Ta spočívá především ve stylizování se nejen do role svědka, ale také do této role – role mluvčího – mluvčího generace, která prožila roky v komunistickém režimu a jíž totalita ublížila nejen lidsky, ale také profesně. Velice často se ve svých zápisech, třebaže někdy jen jednou či dvěma větami, zmiňuje o smrti svých přátel či známých mezi něž patřil například Vladimír Holan, jehož smrt Zábranu hodně zasáhla. Ve spojitosti s antipatiemi, které Zábrana vůči totalitnímu režimu choval,

¹¹⁶ ZAJÍČEK, Pavel. *Zápisů z podzemí: (1973-1980)*. Vyd. 1. Praha: Torst, 2002, s. 253.

¹¹⁷ Ibidem s. 252–253.

¹¹⁸ CIESLAR, Jiří. *Hlas deníku*. Vyd. 1. Praha: Torst, 2002, s. 341.

vyznívají tato oznámení ještě melancholičtěji. Zábrana opětovaně prokládá svůj deník myšlenkami, kterými vyjadřuje sounáležitost a spojitost se svou generací, s generací, která žila svůj život v nesvobodné době. Tato generace je pro něj již pomalu ztracená. A největší vinu dává právě politickému systému.

„Jsou lidé z mé generace, s nimiž mě navzájem spojuje pocit společného ztroskotání. Jsme si navzájem sympatičtí ztroskotanci. S některými se ani moc neznám, nebo jen letmo. Ale když se někde potkáme nebo sejdem, jsme k sobě mimořádně ohleduplní, náramně si ve všem vycházíme vstříc. Protože oba víme. Společný pocit ztroskotanectví, proměny v životního outsidera, je mezi dostatečně inteligentními lidmi něco, co z nich dělá málem blood relations.“¹¹⁹

V těchto a podobných zápisech je dle Cieslara schována intence autora nechat své dílo jednou spatřit světlo světa. Nejen, že chce uchovat tyto křivdy a nespravedlivosti jako svědectví pro další generace, chce také dát průchod svému pocitu zadostiučinění, chce, aby všichni věděli, jak velká nenávist vůči režimu ho uvnitř sžírala. Zábrana navíc díky rozsahu svého díla dokázal neuvěřitelnou věc. Nejen, že se ztotožňuje se svou generací a stává se možná nevědomky jejím mluvčím, ale díky své upřímnosti, zásadovosti a časovému rozpětí oslovuje (a vlastně také názorově stmeluje) různé generace.¹²⁰ Zatímco pro jeho generaci byl *Celý život* pojmenováním skutečnosti, pro generaci mladší už jeho deníkové zápisy mohou znamenat důvěryhodný zdroj poznání zkušenosti z let pod komunistickou nadvládou.

O to, čeho dosáhl Jan Zábrana, Pavel Zajíček nikdy neusiloval. Jeho cílem nebylo podat svědectví o době, přestože i ze *Zápisů z podzemí* si o životě v totalitě lze leccos domyslet. Pavel Zajíček sice také vyjadřoval sounáležitost se svou generací, ne však na stránkách svého zápisníku. Tam existuje jen on sám se svými vlastními pocity. Ve srovnání se Zábranou zdá se, jako by čtenář stejné období v Československu poznával dvojíma očima. Jednou ze „zábranovského“ objektivního hlediska s detaily, konkrétními lidmi, místy a křivdami a podruhé jako by byl uvnitř autorovy hlavy, poznával jeho

¹¹⁹ ZÁBRANA, Jan. *Celý život: výbor z deníků 1948/1984*. Vyd. 3. Praha: Torst, 2001, s. 565.

¹²⁰ BRATRŠOVSKÁ, Z., F. HRDLIČKA. „Volné zamyšlení nad Celým životem Jana Zábrany.“ In: *Tvar*, rok 1993, č. 5, s. 4.

nejniternější pocity a myšlenky. Ona dvojí možnost poznání stejné doby, pozice svědka stejně jako pozice generačního mluvčího, do níž se staví Zábrana, a také postavení undergroundu, jež bude vzápětí nastíněno, to vše vytváří nesmazatelný rozdíl mezi dvěma analyzovanými díly *Celým životem* a *Zápisky z podzemí*.

4.4 Postoj vnitřního exilu vs. pozice undergroundu

Jak Pavel Zajíček, tak i Jan Zábrana přišli za svůj život několikrát do přímé konfrontace s mocí, která byla v československém státě reprezentována Státní bezpečností. Zábrana těžce prožíval odsouzení svých rodičů ve vykonstruovaném obvinění z velezrady a omezování své tvorby, stejně jako se Zajíček musel smířit se svým odsouzením a pobytem ve vězení v 70. letech. Jak Zábrana, tak i Zajíček si zvolili svůj způsob obrany proti oficiální moci. Každý z nich však úplně jiný.

Již z názvu *Zápisky z podzemí*, který odkazuje k českému nejen literárnímu podzemí, a tedy k aktivitám neoficiálním a nepovoleným, je zřejmé, že Pavel Zajíček si jako svou obranu proti oficiální moci zvolil příslušnost k českému undergroundovému hnutí. Rozhodl se pro ignoraci oficiální politiky, stejně jako i pro její ironizaci a pohrdání jejími hodnotami, což bylo blízké všem příslušníkům této podzemní komunity. Dle Jirouse i Machovce „underground není uměním, je životním postojem, popřípadě světonázorovým stanoviskem, jistou – v daném okamžiku adoranou a preferovanou – interpretací role člověka ve společnosti a ve světě, která má tendenci být vůči jiným interpretacím značně netolerantní a kritická.“¹²¹ Underground spojoval mnoho umělců v jedno společenství, které však bylo založeno na názorové pluralitě. Přestože ale byli umělecky nejednotní, spojoval je velký cíl: díky svému podílu na pospolitosti vydržet ve svém individuálním vzdoru.¹²² V Zajíčkově textu je tento vzdor patrný téměř z každého zápisu. V první části *Zápisů z podzemí*, v tzv. „Mařenické knize“, která svými záznamy pokrývá časové období mezi lety 1973 až 1976, je tento vzdor ilustrován například na Zajíčkově zážitku se Státní bezpečností.

¹²¹ ALAN, Josef, Tomáš BITRICH, Michal BREGANT, et al. *Alternativní kultura: příběh české společnosti 1945-1989*. Praha: NLN, 2001, s. 184.

¹²² Ibidem s. 184.

*„3 mířej ke mně - já se všema novejma textama v ruce
kerý nemám kam vodložit - ukrejt
šileně se bojím - potím - třesu
oslovení - co ty, co v tvý ruce?
odpověď - písničky
oslovení - ukaž písničky!
odpověď - to sou blbý písničky
ty nehrajem
oslovení - nevadí - ukaž!
(...)
oslovení - další ukaž - rozbíham se a prcham z jejich silnýho dosahu - v běhu
trham papíry na miniaturní cáry - rozhazuju je
oslovení (obuškem) - trhal papíry!“¹²³*

V 70. letech přestali představitelé českého literárního podzemí vnímat svůj stav jako dočasné zlo a začali jej vnímat jako stav trvalý, což vedlo k stoupající míře soudržnosti, provázanosti a jakési „solidarity psanců“.¹²⁴ Podle Machovce v poezii spojovalo undergroundové básníky několik výrazných prvků, mezi něž patřily tendence „antitabuizační“, „neumělecké“, „antipoetické“ či „provokativně konkretistické“. Tohle tvrzení jde ruku v ruce se Zajíčkovými *Zápisky z podzemí*, ať už se jedná o záměrnou neuměleckost, provokaci nebo odkrývání nejrůznějších tabu.

Zatímco Zajíčkovou obrannou reakcí na zásahy oficiální sféry a nesvobodu byl vzdor a přináležitost k undergroundovému společenství, Zábranova reakce byla naprosto opačná. Nepřidal se v 70. letech k opozici revoltující proti oficiálnímu režimu, neboť „oporu nelze najít v disidentech, protože i nesouhlasit znamená se umazat, ani v pomýlených západních intelektuálech, kteří naivními protesty nebo sobecky motivovanou snahou o

¹²³ ZAJÍČEK, Pavel. *Zápisky z podzemí: (1973-1980)*. Vyd. 1. Praha: Torst, 2002, s. 16–17.

¹²⁴ ALAN, Josef, Tomáš BITRICH, Michal BREGANT, et al. *Alternativní kultura: příběh české společnosti 1945-1989*. Praha: NLN, 2001, s. 172–173.

kompromis situaci ještě zhoršují.¹²⁵ Otázkou tedy je, proč se vlastně k podzemnímu hnutí nepřipojil. Domnívám se, stejně jako Jiří Cieslar, že Zábranu osud rodičů zdrtil natolik, že se rozhodl, kvůli režimu, který jeho rodině tolik ublížil, vůbec nic neriskovat. Dle Cieslara: „Režimu patří jen mrazivé pohrdání – i protestovat znamená pak „umazat se“! Svůj protest ukládá dovnitř – do deníku – do případné věčnosti, současníci si jej nesmějí zasloužit.“¹²⁶ Reakce Zábrany na oficiální sféru by se tedy dala označit jako rezignace. Rezignoval na jakékoliv boje a vzdorování, stáhl se do sebe a na stránky svého deníku vypsál vše, co nemohlo být v tehdejší době nahlas řečeno.

„Žijeme v době, kdy je člověk celá desetiletí nucen předstírat, že není básník, že ani ve snu nepomýšlí na to, aby se jím stal, nebo že už na to aspoň dávno přestal pomýšlet – kdy musí všechno tohle předstírat, aby jím mohl být.“¹²⁷

Zábranova pozice ve společnosti v 70. letech může být označena jako vnitřní exil. Mnoho českých autorů odešlo do skutečného exilu, mezi nimi také jeden ze Zábranových nejbližších přátel Josef Škvorecký. Autor se uzavřel sám do sebe a právě tato samota, ze které už mu režim nemohl nic vzít, stala se jeho největší obranou. Velice často však kromě této samoty a odloučení, jež je mnohdy opředena závojem melancholie, lze najít i Zábranovy světlé chvíle, a to především na místech, kde se zmiňuje o své překladatelské práci. Mezi jeho oblíbené autory patřili například I. Babel, S. Plathová, N. Parra a hlavně I. Bunin. Domnívám se, že s Buninovým životním postojem a jeho protikomunistickými a protisovětskými názory se Zábrana ve velké míře identifikoval. Právě ono překládání děl umožňuje Zábranovi zůstat v pro něho nepřátelském prostředí Československa naživu. Jeho práce mu poskytuje tolik potřebný azyl v bezútěšné situaci 70. let.

¹²⁵ MAGDOŇ, Libor. Zábrana, Jan: Celý život. *Slovník české prózy* [online]. 24. 3. 2019 [cit. 2019-24-03]. Dostupné z: <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1608>.

¹²⁶ CIESLAR, Jiří. *Hlas deníku*. Vyd. 1. Praha: Torst, 2002, s. 342.

¹²⁷ ZÁBRANA, Jan. *Celý život: výběr z deníků 1948/1984*. Vyd. 3. Praha: Torst, 2001, s.866.

4.5 Srovnání

Po tematické stránce se srovnání *Celého života* Jana Zábrany a *Zápisků z podzemí* Pavla Zajíčka přímo nabízí, neboť nejstěžejnější části obou děl spadají do 70. let 20. století, tedy mimo jiné i do období normalizace, která se ze strany komunistického režimu vyznačovala především tvrdými zásahy cenzury, zákazy tvorby a omezováním svobody slova, na což různí básníci a spisovatelé reagovali každý jinak. Silným pojítkem mezi analyzovaným dílem Zábrany a Zajíčka je všeprostopující negativní pocit vůči oficiální sféře, což je s přihlédnutím k tomu, jaké životní zkušenosti oba autoři s režimem měli, naprosto pochopitelné.

Avšak i přes zmíněný stejný pocit vůči režimu je z hlediska tématu v dílech patrné mnoho odlišností. Stejně jako v prvních dvou částech mé práce také v tematické analýze byl věnován prostor kategorii času, která, jak se ukázalo, je pro obě díla značně odlišná. V *Celém životě* tvoří vzpomínky podstatnou část textu. Zábrana rád zdůrazňuje období první republiky, které pro něj bylo ve srovnání s druhou polovinou 20. století nepřekonatelné. Na druhou stranu v *Zápiscích z podzemí* se vzpomínky vyskytují dosti ojediněle a pokud jsou zaznamenány, jedná se většinou pouze o součásti volných asocičních řetězců.

Při srovnávání děl rovněž vyšlo najevo, že Zábrana se, byť možná nevědomky, stylizuje do role generačního mluvčího. Opakovaně stojí v textu v pozici jednoho z lidí, který musí žít pod taktovkou totalitního režimu. Stejně jako u Zábrany i u Zajíčka lze najít vyjadřování sounáležitosti s jeho generací, ne však v díle, ale spíše v pozici, v níž se kvůli oficiální sféře moci ocitl. Zatímco Zábrana jako svou obranu před výpady politické moci zvolil pozici vnitřní distance, vnitřního exilu, pozici samoty, Pavel Zajíček se naopak sblížil s podzemním literárním hnutím, v němž jde především o provázanost a pospolitost jeho představitelů. Z těchto dvou odlišných pozic, dobře rozpoznatelných i z textu, byly *Celý život* a *Zápisky z podzemí* napsány.

5 Závěr

Ve své diplomové práci jsem svou pozornost zaměřila na oblast dokumentární literatury, především pak na žánr deníku a žánr zápisků. Na konkrétních případech *Celého života* Jana Zábrany a *Zápisů z podzemí* Pavla Zajíčka jsem se rozhodla prozkoumat hranice zmíněných dvou žánrů a v posledních desetiletích výrazně se rozvíjející fenomén paměti, který mě k těmto autorům přivedl.

Komplexní analýza, jenž byla rozdělena do tří částí (žánrová, stylisticko-lingvistická a tematická), odhalila mezi oběma díly mnoho rozdílů. Stěžejním bodem pro oddělení žánru deníku od žánru zápisků je rozlišení kulturní a osobní paměti. V průběhu 20. století byl kladen čím dál větší důraz na dokumentárnost děl, která byla typická především pro autory, již byli společensky izolováni a neměli jinou možnost kontaktu s literaturou. Chtěli zanechat svědectví o době plné nesvobody a hrůzných počinů ve společnosti. V případě *Celého života* chtěl autor přímo předat tuto obžalobu společnosti dalším generacím, aby jí nezůstal nic dlužen. Oproti tomu *Zajíčkovy Zápisky z podzemí* nemají se svědeckým charakterem nic společného, neboť jediné, co chtěl Zajíček ve svém díle uchovat, byly vlastní pocity, myšlenky a dojmy, které dohromady tvoří autorovu osobní paměť. Stylisticko-lingvistická analýza odhalila, že *Zápisky z podzemí* Pavla Zajíčka obsahují velké množství jazykových a stylových zvláštností. Mezi ty nejvýraznější patří volné asociační řetězce, rozbití syntaxe, chrlení promluv, nejrůznější použití grafických prostředků (od šipek, přes pomlčky, spojovníky, velká písmena, tučné písmo), užití lexikální expresivity, silná fragmentace textu a další. Všechny tyto rysy poukazují na spontaneitu Zajíčkových zápisů a staví je do kontrastu k Zábranovu *Celému životu*, v němž je zřejmá promyšlenost výpovědí, jenž zcela jasně přiřazuje autorův styl k psanému jazykovému projevu. Poslední část práce, jež je tvořena tematickou analýzou pak odhalila především odlišnost autorských pozic, z nichž byly tato dvě díla napsána. Zatímco Zajíček našel obranu proti zásahům oficiální moci v undergroundovém sdružení, a bojoval tedy proti zlu společně s ostatními účastníky podzemního hnutí, Jan Zábrana se uzavřel do sebe a místo bojkotu a boje zůstal ve fázi rezignace. Osamělost, která je z jeho deníkových zápisů zřejmá, byla zároveň jeho největší obranou.

V tomto bodě by se dalo říci, že více odlišná díla existovat snad ani nemohou. Je tomu ale opravdu tak? Na jednu stranu mají Zábrany deníkové zápisy zcela jistě širší společenský záběr než zápisy Zajíčkovy, nejde v nich pouze o prožívající subjekt, ale naopak o tisíce prožívajících subjektů, které tvoří jednu generaci, jež byla poznamenána žitím v komunistickém režimu. Rozlišením kulturní a osobní paměti bylo poukázáno na odlišné účely a záměry, s nimiž byla díla napsána. Avšak na druhou stranu shledávám zajímavým, že i přes značné množství odlišností a rozdílů vykazují tato dvě díla také mnoho znaků společných, ač to na první pohled nemusí být hned zřejmé.

Přestože byl Zábrana v mé práci označen jako autor, který píše se zaměřením především na kulturní/společenskou paměť, v *Celém životě* lze najít také mnoho typicky „zajíčkovských“ rysů, z nichž jedním je právě i využívání osobní paměti. Také u Zábrany lze nalézt mnoho užitých asociací, které jsou v jeho případě velice často spjaty s narážkami na oficiální sféru a komunistický režim. Stejně jako u Pavla Zajíčka, i v *Celém životě* je možné rozpoznat určitou fragmentaci textu, a to především v 70. letech. Nejen tato fragmentace a asociativní myšlení, ale rovněž i časté apoziopse naznačují, že také v Zábranově případě lze alespoň částečně hovořit o známkách spontaneity v textu. Ne sice v takové míře jako u Zajíčka, ale i přesto lze v Zábranově díle vysledovat autorovu osobní stopu, s níž si své zápisy píše, a lze tedy potvrdit „canettiovský“ postoj, podle něhož je deník deníkem pouze v tom případě, když jeho autor píše jen pro vlastní potřebu, pro sebe sama.

Stejně jako byly nalezeny známky Zajíčkovy stylu u Jana Zábrany, je také možné dokázat rysy „zábranovského“ psaní v *Zápiscích z podzemí*. Přestože jsem dospěla k závěru, že obrana kulturní paměti je záležitostí Zábranova, rovněž i Pavel Zajíček k ní jistým způsobem přispívá. Ze zápisků, které se vyznačují především asociačními řetězci, výraznou spontaneitou, fragmentací, syntaktickým rozbitím věty a nadměrným užíváním grafických značek, lze poměrně jednoduše poskládat dohromady plastický obraz světa disentu v normalizačním období. Dozvíme se, s kým z undergroundového hnutí se Pavel Zajíček stýkal, v textu je nazývá jmény jako například Salám, Boví, Čuňas, Čárlí, Kindl. Z autorových popisů zkušeností s StB vyplývá, jakou nenávist vůči jejím představitelům choval.

Z textu je možné si poskládat celkovou Zajíčkovu zkušenost s dobou normalizace – zákazy, nesvoboda, vězení, lži, odloučení od blízkých. Je tedy možné říci, že i přesto, že Zajíček využívá především osobní paměti a píše si proto, aby sám uchoval své prožívání, pravděpodobně nevědomky přispívá také ke svědectví o historické situaci. Překračuje svou osobní paměť a podobně jako Zábrana, i když ne zrovna cíleně, napomáhá udržení dějinného svědectví.

Jedním z cílů této práce bylo prozkoumat hranice mezi dvěma žánry – žánrem deníku a žánrem zápisků. Toho bylo výše zmíněnými body dosaženo. Oba žánry mají svou podstatu někde jinde, a přestože přesah mezi nimi není propastný a spolu náleží do dokumentární literatury, souhlasím s Canettim, který tvrdí, že tyto dva žánry je třeba důsledně rozlišit. Závěrem lze říci, že po komplexní analýze a komparaci *Celého života* Jana Zábrany a *Zápisků z podzemí* Pavla Zajíčka, která zahrnovala zkoumání žánru, lingvistické a stylistické stránky textu a také tematické oblasti, jsem došla k zjištění, že přestože každý z autorů píše své dílo za jiným účelem, ať už za účelem zachycení dějin a předání svědectví nebo pro vlastní uchování paměti a její pozdější vybavení, oba texty mají v sobě zakódovanou obranu hodnot, těch hodnot, které se i přes veškerou snahu komunistického režimu za doby normalizace nevytratily a díky dílům Zajíčka a Zábrany mohou být zprostředkovány dalším generacím.

6 Anotace

Autor práce: Tereza Pánková

Název katedry a fakulty: Katedra bohemistiky, Filozofická Fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Studijní obor: česká filologie – anglická filologie

Název práce: *Zápisky z podzemí* Pavla Zajíčka a *Celý život* Jana Zábrany (srovnávací analýza)

Vedoucí práce: Mgr. Petr Komenda, Ph.D.

Počet znaků: 128 432

Počet příloh: 0

Počet titulů použité literatury: 31

Klíčová slova: *Celý Život*, *Zápisky z podzemí*, Jan Zábrana, Pavel Zajíček, paměť, deník, zápisky, normalizace, čas, autenticita a stylizace, mluvenost a psanost, underground

V této diplomové práci byla komparována díla *Zápisky z podzemí* Pavla Zajíčka a *Celý život* Jana Zábrany. Práce se soustředovala na společné rysy a odlišnosti v oblasti žánrové, lingvisticko-stylistické a tematické a byla v ní provedena komplexní analýza zmíněných děl. Cílem bylo se zaměřit na hranice žánru deníku a zápisků a rovněž prozkoumat fenomén paměti v literatuře. Rozlišením osobní a kulturní paměti byl objasněn hlavní rozdíl mezi oběma díly, jejichž stěžejní části vznikaly v 70. letech. Přestože u zmíněných děl bylo prokázáno mnoho rozdílů, v závěru jsme dospěli k faktu, že i když byla napsána pravděpodobně za jiným účelem a s jiným záměrem, přesto obě díla – každé z nich psáno pro obranu jiné paměti – předávají dnešní generaci hodnoty, které by neměly být zapomenuty.

7 Resumé

In the theses, we turned our attention to the area of documentary literature. The genres of diary and notes were our main focus of interest. We decided to examine these two genres using two works which were written in 1970s – *Celý život* by Jan Zábřana and *Zápisky z podzemí* by Pavel Zajíček. Both works were written during the period of normalization which is the reason why they could not be published. Except for studying the above mentioned genres this theses is also concentrated on the phenomenon of memory in literature. This phenomenon has also been gradually being studied by historians and sociologists since 1990s.

The first part is aimed at the analysis of genres. We dealt with the matter of authenticity and stylization in literature and we found out that both authors work with certain amount of stylization. However, it is more obvious in Zábřana's *Celý život*. What is more, while Zajíček is using primarily the present tense in his book, Zábřana is focusing on past events a lot. The second part of my work deals with linguistic analysis as well as with the stylistic one. The graphic features, amount of fragmentation, features of spoken and written language or expressivity are discussed in this part. The outcomes prove that we can recognize Zajíček's text as being much more spontaneous than Zábřana's work. The final part of my work consists of thematic analysis. The main idea that is being explored is the different social position of both authors in 1970s. While Zajíček was fighting against the official sphere by joining the illegal group of underground poets and musicians, Jan Zábřana did not join any community.

According to the complex analysis and comparison we found out that each author uses different way of working with memory. Jan Zábřana worked with memory that could be called cultural or social. He wants the readers to learn about terrible life conditions in the second half of 20th century as well as he wants to hand his own experience over to other generations. On the other hand, Pavel Zajíček works with so called personal memory which enables him not to pay so much attention to social background. He is not a witness because he puts down his notes just for his personal use. It is possible that nobody else would understand his notes considering the fact that he uses large number of associations, unusual graphic symbols and great amount of fragmentation. We find this division on

personal and cultural memory being the main difference between those two writers' texts.

Finally, we would like to emphasize the fact that despite *Celý život* and *Zápisky z podzemí* being extremely different works, they still have something in common. Although we proved that we should separate the analysed genres, we can say that authors of both texts defend the important life values which unfortunately were not emphasized by the official communist regime in 1970s. To conclude, it is possible to say that thanks to Zábřana and Zajíček's works these values can be easily accessible to another generations.

8 Literatura

Primární zdroje

HANČ, Jan. *Události*. Vydání páté, v tomto znění první. Praha: Torst, 2016. 437 stran. ISBN 978-80-7215-526-2.

ZÁBRANA, Jan. *Celý život: výběr z deníků 1948/1984*. Vyd. 3. Praha: Torst, 2001. 1071 s. ISBN 80-7215-154-1.

ZAJÍČEK, Pavel. *Zápisky z podzemí: (1973-1980)*. Vyd. 1. Praha: Torst, 2002. 548 s. ISBN 80-7215-176-2.

Recenze, ohlasy, studie věnované P. Zajíčkovi a J. Zábranovi

BÍLEK, Petr A.: „Možnosti „JÁ“: Autenticita, autobiografie, autor(ský obraz).“ In: *Tvar*, rok 1996, č. 14, s. 8.

BRATRŠOVSKÁ, Z., F. HRDLIČKA. „Volné zamyšlení nad Celým životem Jana Zábrany.“ In: *Tvar*, rok 1993, č. 5, s. 1–5.

JANOUSEK, Pavel. „Celý život?“. In: *Tvar*, rok 1993, č. 1, s. 10.

MAGDOŇ, Libor. Zábrana, Jan: Celý život. *Slovník české prózy* [online]. 16. 3. 2019 [cit. 2019-16-03]. Dostupné z: <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1608>.

MACHOVEC, Martin. Pavel Zajíček. *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. 16. 3. 2019 [cit. 2019-16-03]. Dostupné z: <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1170&hl=Pavel+Zaj%AD%C4%8Dek+>.

SVOZIL, Bohumil. Jan Zábřana. *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. 16. 3. 2019 [cit. 2019-16-03]. Dostupné z: <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1166>.

Literárněvědné a lingvistické práce

ALAN, Josef, Tomáš BITRICH, Michal BREGANT, et al. *Alternativní kultura: příběh české společnosti 1945-1989*. Praha: NLN, 2001. ISBN 80-7106-449-1.

ASSMANN, Aleida. *Prostory vzpomínání: podoby a proměny kulturní paměti*. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, 2018, 482 s. Limes. ISBN 978-80-246-3433-3.

BOČKOVÁ, Hana. K problematice deníku jako literárního žánru. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. D, Řada literárněvědná*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 1989–1990, s. [37]–45.

CANETTI, Elias. *Svědění slov*. Praha, Torst 1992.

CIESLAR, Jiří. *Hlas deníku*. Vyd. 1. Praha: Torst, 2002. 469 s. Malá řada kritického myšlení. ISBN 80-7215-184-3.

ČERMÁK, František, CVRČEK, Václav a SCHMIEDTOVÁ, Věra. *Slovník komunistické totality*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2010. 302 s. Korpusová lexikografie; sv. 3. ISBN 978-80-7422-060-9.

DANEŠ, František, Miroslav GREPL a Zdeněk HLAVSA. *Mluvnice češtiny. (3), Skladba*. Praha: Academia, 1987, 746 s.

DRAAISMA, Douwe. *Proč život ubíhá rychleji, když stárneme: o autobiografické paměti*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2009. 302 s. Galileo; sv. 38. ISBN 978-80-200-1806-9.

HOFFMANNOVÁ, Jana et al. *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Vydání první. Praha: Academia, 2016. 510 stran, 16 nečíslovaných stran obrazových příloh. Lingvistika. ISBN 978-80-200-2566-1.

HOFFMANNOVÁ, Jana: „Paradoxy deníkové a memoárové literatury.“ In: *Tvar*, roč. 6, č. 20, rok 1995, s. 1 a 4.

KŘIVÁNEK, Vladimír. K problematice poetiky a poetičnosti básnických deníků. In: KŘIVÁNEK, Vladimír, ed. *Autenticita a literatura*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV, 1999, s. 71–77.

KUBÍČEK, Tomáš: „Mezi světy.“ In: *Host*, roč. 20, č. 5, rok 2004, s. 72–73.

KUBÍČEK, Tomáš: „Obrana paměti. Čas a skutečnost v české literatuře sedmdesátých let, jejich povaha a důsledky aneb Co způsobuje narativ.“ In: *Česká literatura*. Roč. 52, rok 2004, č. 3.

MACHALA, Lubomír. *Literární bludiště: bilance polistopadové prózy*. Ilustroval Jiří SLÍVA. Praha: Nakladatelství Brána, 2001, 241 s., [12] s. il. příl. ISBN 8024207354.

MOCNÁ, D.; PETERKA, J. a kol.: *Encyklopedie literárních žánrů*. Litomyšl, Paseka 2004.

NORA, Pierre. „Mezi pamětí a historií. Problematika míst.“ In: *Politika paměti: antologie francouzských společenských věd* / Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, 1998 s. 7–31.

Slovník cizích slov. Praha: Ottovo nakladatelství, 2000. ISBN 80-7181-376-1.

Slovník literární teorie. Vyd. 2., rozš. Editor Štěpán VLAŠÍN. Praha: Československý spisovatel, 1984, 468 s.

TRÁVNÍČEK, Jiří. „Oni“ (K české poezii počátku 50. let). *Tvar*. 2000, 11(14), 1, 4, 5.

VÁŇA, Tomáš. *Jazyk a totalitarismus*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2013. 159 s. Politika a společnost. ISBN 978-80-7325-316-5.

ZAND, Gertraude. *Totální realismus a trapná poezie: česká neoficiální literatura 1948-1953*. Vyd. 1. Brno: Host, 2002. 240 s. Studium; sv. 9. ISBN 80-7294-048-1.

ZIMA, Jaroslav. *Expresivita slova v současné češtině: studie lexikologická a stylistická*. Praha: ČSAV, 1961. 139, [1] s. Rozpravy ČSAV. Roč. 71/1961, Řada společenských věd; Seš. 16.